

***A zsidó diaszpóra
szerepvállalásai az
Erzsébet-kori Angliában***

Tartalom

Bevezetés	2
A kutatásról	3
Historiográfia	4
Történelmi kontextus	6
A zsidóság helyzete a középkorban	6
A zsidóság helyzete a Tudor-korban.....	9
A zsidó diaszpóra és tagjai	10
A Domus Conversorum	10
Joachim Guanse.....	11
Maria Nunes és a 16. századi marranó migráció.....	13
Dr. Rodrigo Lopez (1517–1594), a királynő orvosa.....	15
A zsidó diaszpóra szerepvállalásai.....	19
Összegzés.....	23
Mellékletek	26
Ábrák	31
Bibliográfia	32
Szakirodalom:	32
Forrás:.....	34

Bevezetés

A késő-középkorban az európai zsidóságot sorra űzték ki a nyugat-európai területekről, köztük Angliából 1290-ben.¹ A legismertebb ezen üldöztetések közül kétségtelenül az 1492-es spanyolországi kiűzetés, amely véget vetett Európa legnagyobb és legszervezettebb szefárd diaszpórájának. Ezek a szefárd zsidók, vagy marranók szétszóródtak a kontinens teljes területén, főként a vízi kereskedelmi útvonalak mentén, amely magában foglalta az angol fővárost is.² Annak ellenére, hogy az angol kiűzetést követően hivatalosan csak az erre kialakított intézetben élhettek újkeresztény zsidók, az újonnan beérkező közösség tagjai titkon, vagy bizonyos esetekben akár nyíltan gyakorolták felmenőik vallását szabad emberekként. Ennek a lenyomata jelenik meg a kor irodalmi alkotásaiban, Christopher Marlowe és William Shakespeare drámáin keresztül, amelyek a zsidó nép közvetlenebb ismeretére engednek következtetni.³ Ezen felismerésből kiindulva kezdődött el Sir Sidney Lee által az Erzsébet-kori zsidóság kutatása a 19. század végén.⁴ Lee feltételezése, miszerint az Erzsébet-kori Londonban élhetett egy nagyobb zsidó közösség, teljes mértékig megalapozott és helytálló volt. Az ő kutatása a zsidó történelem addig ismeretlen szegmensének feltárását indította el, amelynek köszönhetően nagyjából 100 zsidó személyt sikerült egyértelműen beazonosítani a korszakban.⁵

Jelen dolgozatom fókusza ez a diaszpóra és az őket befogadó politikai, társadalmi és vallási környezet együttélése. A kutatás célja prezentálni, hogy nemcsak léteztek zsidók az úgynevezett *köztes időszakban (Middle Period)* és I. Erzsébet Angliájában, de jelentős szerepet töltek be annak gazdasági, tudományos és politikai életében, amely időszak alatt mindvégig közvetlen kapcsolatban álltak a koronával.⁶

¹ Bővebben lásd: B. Lionel Abrahams: The expulsion of the Jews from England in 1290. The Jewish Quarterly Review 7(1894) 75-100.; B. Lionel Abrahams: The expulsion of the Jews from England in 1290 (continued). The Jewish Quarterly Review 7(1895) 236-258.; B. Lionel Abrahams: The expulsion of the Jews from England in 1290 (concluded). The Jewish Quarterly Review 7(1895) 428-458.

² Marranó: A kifejezt a korszakban a spanyol és portugál zsidókra alkalmazták, akik felvették a kereszténységet, hogy elkerülhessék az üldöztetést. Hasonló jelentéssel bírnak a *conversos*, *crypto-zsidó* és *újkeresztény* kifejezések is.

³ Herbert Bronstein: Shakespeare, the Jews, and The merchant of Venice. Shakespeare Quarterly (20)1969 3-10.; James Shapiro: Shakespeare and the Jews. Columbia University Press. 2016 Esther L. Panitz: The Alien in Their Midst: Images of Jews in English Literature. Fairleigh Dickinson University. 1981.

⁴ Sir Sidney Lee: Elizabethan England and the Jews. Transactions New Shakespeare Society. 1887-1892. 143-166.

⁵ Lásd: I. Függelék

⁶ *Köztes időszakknak* (Middle Period) nevezzük az 1290-ben bekövetkezett zsidó kiűzetés és az 1656-os Cromwell általi felmentés között eltelt korszakot az angol zsidó történelemben.

A kutatásról

A kutatásom középpontjában az Erzsébet-kori Londonban élő zsidó diaszpóra élete és az állam működésében betöltött szerepének kérdése áll. A dolgozat fő tézise, hogy az 1290-es kiűzetést követően továbbra is létezett egy prosperáló zsidó közösség az ország területén, amely szoros kapcsolatban állt az állam legfelsőbb rétegeivel és az uralkodói udvarral, ezáltal védelmet élvezett a vallási meghurcolás ellen. A kutatás célja bemutatni ezen közösséget alkotó zsidók életét és szerepét, különös figyelmet fordítva a diaszpóra legprominensebb és befolyásosabb tagjaira.

A kutatásom során felhasználtam a Public Records Office (továbbiakban PRO) kiadott bel- és külügyi iratokat tartalmazó forrásgyűjteményeit, illetve a Martin A. Hume szerkesztésében kiadott külföldön megőrzött levelek és állami iratok köteteit is.⁷ Az elsődleges források mellett behatóan tanulmányoztam a Lee kutatása óta eltelt több, mint 100 év szakirodalmát a korszak zsidóságára és annak történelmi kontextusára vonatkozóan egyaránt.

A kutatás jelentőségét a feltárt téma ismeretlensége adja. A rendelkezésre álló források és az azokat feldolgozó tanulmányok és monográfiák ellenére a köztes időszak angol zsidóságának története továbbra sem képezi az angol vagy akár a zsidó történelmet feldolgozó tudományos munkák részét. Ez különösen igaz a hazai történelemkutatásra, amely egészen eddig nem szentelt figyelmet ennek a különös befolyással, egész Európán átívelő kapcsolati rendszerrel és kimagasló tudással, illetve szakmai gyakorlattal rendelkező közösségre, amely nemcsak a koraújkori Anglia, hanem a teljes Európa történelmére hatást tudott gyakorolni. Jelen dolgozat ebből a szempontból hiánypótló a magyar szakirodalomban és átfogó, több szempontú áttekintést kíván nyújtani a témával kapcsolatban, ami által a tanulmány a nemzetközi kutatások tekintetében is egyedi. Lucien Wolf 1924-es tanulmánya óta nem született az Erzsébet-kori marranó diaszpóra egészének bemutatására vonatkozóan összefoglaló munka. A dolgozatom ennek pótlására vállalkozik Sir Sidney Lee és Lucien Wolf tanulmányait alapul véve, azokat az elmúlt évszázad kutatási eredményeivel és feltárt forrásaival kiegészítve, ezáltal teljes, a mai tudományos álláspontot tükröző képet kínálva a korszak londoni zsidóságáról és szerepvállalásaikról, annak lényegi elemeinek kiemelésével.

⁷ Calendar of State Papers Domestic: Elizabeth.; Calendar of State Papers Foreign: Elizabeth. 14. London. 1904.; Calendar of letters, despatches, and state papers, relating to the negotiations between England and Spain, preserved in the archives at Simancas, Vienna, Brussels and elsewhere, szerk. Martin A. S. Hume. Mackie, London. 1904.

Historiográfia

A köztes időszak zsidóságának története hosszú ideig feltáratlan maradt. John Richard Green még 1874-ben a *Short History of the English People (Az angol nép rövid története)* című munkájában azt írta, hogy „I. Edward idejétől egészen Cromwellig egy zsidó sem érintett angol földet”.⁸ A korszak zsidóságának története azonban annak feltárását követően is elkerülte a történészek figyelmét, nem került bele a történelmi kánonba. Az angol történelmet tárgyaló nagyszabású monográfiákból és tanulmánykötetektől, mint Christopher Haigh, Geoffrey Rudolph Elton munkáiból vagy akár a John Guy által szerkesztett *The reign of Elizabeth I.: Court and culture in the last decade* című többszerzős kötetből rendszeresen kimarad az ország területén élő zsidóság története.⁹ Ugyanez a fajta hiány érzékelhető a zsidó történelem egészének bemutatására vállalkozó történeti monográfiák esetében is, ahogyan az Paul Johnson: *A zsidók története* és Smoel Ettinger: *A zsidó nép története: A modern kor: a 17. századtól a napjainkig* című művek is mutatják.¹⁰ A marranók történetére vonatkozóan rendelkezésre állnak átfogó monográfiák, Donatella Di Cesare és Cecil Roth kötetei, amelyek azonban csak egy-két angliai zsidót említenek elszórta.¹¹

Az Erzsébet-kori zsidóság történeti kutatását, ahogyan az már korábban említésre került, Sir Sidney Lee kezdte meg *Elizabethan England and the Jews* című munkájával a 19. század végén.¹² Ebben összesen 10 londoni zsidó személyt sikerült beazonosítania a korszakban. Erre építve, illetve ezt tovább gondolva született meg Lucien Wolf nagyszabású munkája *Jews in Elizabethan England* címen, amely részletességének és hitelességének köszönhetően a kutatási terület alapművévé vált.¹³ Az általa feltárt marranó diaszpóra mellett Roger Prior munkája felvetette egy esetleges második zsidó közösség létezését a korabeli Londonban, amely elképzelés az olasz Bassano udvari zenész család zsidó létét kívánta bebizonyítani.¹⁴ Az ő általa felvázolt elméletet azonban egy évtizeddel később Alessio Ruffatti olasz történész részletekbe menően cáfolta tanulmányában, kitérve a korszak itáliai zsidóságának helyzetére is.¹⁵ Wolf

⁸ John Richard Green: *Short History of the English People*. Lincoln. 1874. 205.

⁹ Christopher Haigh: *Elizabeth: Profiles In Power*. Routledge 2000.; G. R. Elton: *England Under the Tudors*. Routledge. 2018.; *The Reign of Elizabeth I.: Court and Culture in the Last Decade*. CUP. szerk. John Guy. 1995.

¹⁰ Paul Johnson: *A zsidók története*. Európa. 2011.; Smoel Ettinger: *A zsidó nép története: A modern kor: a 17. századtól napjainkig*. Osiris. 2002.

¹¹ Donatella Di Cesare: *Marranos: The Other of the Other*. ford. David Broder. Polity. 2020.; Cecil Roth: *A History of the Marranos*. Sepher Hermon 1992.

¹² Lee. 1887–1892. 143–166.

¹³ Lucien Wolf: *Jews in Elizabethan England*. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 11(1924–1927) 1–91.

¹⁴ Roger Prior: *Jewish musicians at the Tudor court*. *The Musical Quarterly* 69(1983) 253–265.

Roger Prior: *A second Jewish community in Tudor London*. *Jewish Historical Studies*, 31(1988–1990) 137–152.

¹⁵ Alessio Ruffatti: *Italian musicians at the Tudor Court – were they really Jews?*. *Jewish Historical Studies* 35(1996–1998) 1–14.

tanulmányát követően a téma alaposabb feltárása elsősorban a *Jewish Historical Society of England* (továbbiakban: JHSE) által közreadott tudományos munkákban folytatódott.¹⁶ Az elmúlt száz év publikációi elsősorban a már Wolf által feltárt zsidóság történetének egy-egy szegmensére vagy bizonyos prominens tagjainak részletes bemutatására fókuszáltak. Ennek keretében számos, az angol zsidóság egészét bemutatni kívánó monográfia szentelt önálló fejezetet az Erzsébet-kori zsidóság történetének egy bizonyos szempontú bemutatására, például a *Domus Conversorum*, a királynő orvosa vagy a zsidóság kifejtett diplomáciai- és kémhálózatának kiemelésére, ahogyan azt Albert Montefiore Hyamson, Cecil Roth és David S. Katz esetében is megfigyelhetjük.¹⁷ A JHSE és más folyóiratokban közölt tanulmányok egy jelentős része koncentrált a zsidók és a környezetük együtt élésének bizonyos aspektusaira, főként vallási és irodalmi szempontból.¹⁸ A tanulmányok azonban inkább egy-egy kiemelkedő személyiség életének részletesebb bemutatására koncentráltak, főként Dr. Hector Nunes, Dr. Rodrigo Lopez és Joachim Gaunse személyére.¹⁹ A kutatások alapjait a mai napig Lee és Wolf munkái adják.

¹⁶ A Jewish Historical Society of England 1893-ban alakult, első elnöke és egyik alapító tagja Lucien Wolf volt. A kutató társulat folyóirata, a *Transactions of the Jewish Historical Society of England* több mint 100 éve elismert szakirodalma az európai zsidó történelemnek. A társulatról bővebben lásd: *Lucien Wolf: Origin of the Jewish Historical Society of England Transactions: Jewish Historical Society of England* 7(1911–1914.) 206–221.

¹⁷ Lásd.: *Albert Montefiore Hyamson: A History of the Jews in England*, Jewish Historical Society of England. London. 1908. 115–144.; *Cecil Roth: A history of the Jews in England*. Oxford 1941.; *David S. Katz: The Jews in the history of England, 1485–1850*. Oxford 1994.; *A Domus Conversorum* III. Henrik által létesített intézmény, amelyben a megkeresztelkedett zsidók élhettek.

¹⁸ *Alice L. Eckardt: The reformation and the Jews*. *Shofar* 7(1989/4) 23–47.; *David S. Katz: Christian and Jew in Early Modern English Perspective*. *Jewish History* 8(1994) 55–72.; *Geraldine Heng: England's dead boys: Telling tales of Christian-Jewish relations before and after the first European expulsion of the Jews*. *MLN* 127(2012) 54–85.; *John Fines: 'Judaizing' in the Period of the English Reformation – The Case of Richard Bruern*. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 21(1962) 323–326.; *Jordan Wilbur Kitchener: The development of religious toleration in England from the beginning of the English reformation to the death of Queen Elizabeth*. Peter Smith, Gloucester. 1965.; *Sharon Achinstein: John Fox and the Jews*. *Renaissance Quarterly* 54(2001) 86–120.; *Herbert Bronstein: Shakespeare, the Jews, and The merchant of Venice*. *Shakespeare Quarterly* (20)1969 3–10.; *James Shapiro: Shakespeare and the Jews*. Columbia University Press. 2016.; *Esther L. Panitz: The Alien in Their Midst: Images of Jews in English Literature*. Fairleigh Dickinson University. 1981.

¹⁹ *Charles Meyers: Alien diplomat*. *Jewish Historical Studies* 39(2004) 35–43.; *Charles Meyers: Lord Burleigh's support in the Privy Council for Dr Hector Nunes and his commercial ventures*. *Jewish Historical Studies* 40(2005) 1–6.; *Charles Meyers: Debt in Elizabethan England: the adventures of Dr Hector Nunez, physician and merchant*. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 34(1994) 125–140.; *Frederic D. Zeman: The amazing career of Doctor Rodrigo Lopez (?-1594)*. *Bulletin of the History of Medicine* 39(1965) 295–308.; *John Gwyer: The Case of Dr. Lopez*. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 16(1945) 163–184.; *Major Martin Hume: The so-called conspiracy of Dr. Ruy Lopez*. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 6(1908) 32–55.; *Israel Abrahams: Joachim Gaunse: A mining incident in the reign of Queen Elizabeth*. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 4(1899-1901) 83–101.

Történelmi kontextus

A zsidóság helyzete a középkorban

Az angliai normann gazdaságba a betelepülő zsidó lakosság indította el a pénzkultúrát. A szakirodalom szerint történtek bizonyos utalások rá, hogy a zsidóság nagy mennyiségű pénzt fizetett Hódító Vilmosnak (1066–1087) a letelepedésért cserébe, azonban a gazdasági helyzet közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy az uralkodónak alapos érdeke volt behívni őket az országba. A letelepedő zsidók magukkal hozták az érméket és a pénzforgalommal kapcsolatos kultúrát, amelynek elterjedésének köszönhető, hogy az uralkodónak lehetősége nyílt a feudális adók termény helyett pénzben való begyűjtésére. A készpénzforgalom lehetővé tette a királynak a luxuscikkek vásárlását, hadászatot és az útiköltségek finanszírozását.²⁰ A beérkező zsidók számára I. Henrik (1100–1135) kiváltságlevelet adott, amelyet I. János (1199–1216) is megerősített. A kiváltságlevél biztosította a zsidók számára a szabad mozgást és kereskedelmet az országban, felmentve minden vámtól és adótól. Engedélyt kaptak rá, hogy bárhol megszállhassanak, sőt, ha zaklatták őket, követelhetek jóvátételt, aminek a kifizetéséig zálogba vehettek földeket. Szabadon megvásárolhattak bármit, amit felajánlottak nekik, ami alól csak az egyházi javak képeztek kivételt, eladhatták zálogaikat egy év és egy nap birtoklást követően, joguk volt a saját bíróságukhoz és a Pentateuchusra való eskütételhez. Egy zsidó esküjét igaznak tartották tizenkét kereszténnyel szemben. A zsidók ügyleteinek nagy része záloghitelből állt, amelyre a jogszabályok által engedélyük volt nagyon magas kamatot vetni. Ezen ügyletekre az uralkodó adót vetett ki cserébe a zsidóknak nyújtott védelemért.²¹

A zsidók által élvezett kiváltságok és a növekvő létszámuk, illetve vagyonuk felkeltették a keresztény lakosság figyelmét és féltékenységét. I. Henrik idején az egyház igyekezett ellensúlyozni minden behatást, amelyet a zsidók a keresztény lakosságra gyakorolhattak. Ennek érdekében térítő szerzeteseket küldtek Anglia minden zsidók által lakott városába, hogy prédikáljanak a zsidó vallás ellen. I. Henrik uralkodása alatt ezeket a missziókat és egy incidenst leszámítva nem történtek zsidókat érő atrocitások. Az első zsidók jogait érő támadás nem a köznéptől vagy az egyháztól, hanem magától a királytól érkezett, aki 1130-ban 2000 font (mai árfolyamban számolva nagyjából 3,5 millió font) értékű bírságot vetett ki a londoni zsidóságra egy beteg ember megöléséért.²²

Ebben az időszakban jelentősen megnőtt az antiszemitizmus a keresztény lakosság körében és a zsidóságnak egyre több üldöztetésen kellett átesnie. 1190-ben a híres York-i

²⁰ Hyamson. 1908. 9.

²¹ Uo. 10.

²² Ebben a korszakban a gyógyítást szinte csak zsidók gyakorolták és valószínű, hogy jelen esetben egy zsidó orvos sikertelenül ápolt egy beteg személyt, akit nem tudott megmenteni. – Uo. 15–16.

mészárlás során a feldühödött tömeg a város teljes zsidó lakosságát legyilkolta vallási és pénzügyi indíttatásból.²³ Megszaporodtak a rituális gyilkosság és vérvád perek is az országban, ezek közül a legismertebb a nyolcéves lincolni Hugh halála volt 1255-ben. A Beatrice nevű özvegy fia július 31-én beleesett a zsidó közösség egyik tagjának házában lévő emésztőgödörbe, ahol a teste 26 napig rohadt, majd a felszínre emelkedett. Az ekkor egy esküvő miatt összegyűlt zsidó közösség tagjai ijedtükben egy a háztól távoli kútba dobták a holttestet, ahol azt augusztus 29-én megtalálták. A zsidók rémült viselkedése jól mutatja azt a konstans veszélyt, amelynek a többségi keresztény társadalom által kivoltak téve. Ebben az időszakban már beágyazódott kultúrája volt a rituális gyilkosságok fantáziájának és a gyerek mártíromságnak. A legelső előzmény erre 1144-ben történt Norwich-ben, majd ezt követték a vádak 1168-ban Gloucesterben, 1181-ben Bury St. Edmunds-ban, 1183-ban vagy 1260-ban Bristolban, 1192-ben, 1225-ben, 1232-ben és 1244-ben Winchesterben, az 1260-as években és 1276-ban Londonban, majd 1279-ben Northamptonban. A lincolni incidens következtében október 4-én III. Henrik rendeletére 91 zsidót börtönöztek be és egyet végeztek ki Hugh haláláért. November 22-én még további 18 zsidó végeztek ki, akiket végig húztak London utcáin napfelkelte előtt és speciálisan emeltetett akasztófákra felkötötték.²⁴

A zsidóság helyzete és biztonsága jelentősen megrendült a 13. század folyamán, amely nem csak az elszaporodó vér- és rituális gyilkosság vádakból tűnik ki, hanem az uralkodói intézkedésekből is. III. Henrik uralkodása idejére a keresztény többség körében egyre nagyobb problémát kezdett jelenteni a zsidó záloghitel, így 1269-ben megjelentek a zsidó rendeletek, amelyek megtiltották, hogy a jövőbeli hiteleknek a záloga földtulajdon legyen és eltöröltek minden addig regisztrált ilyen jellegű tartozást. Mivel a zsidók számára ellehetetlenítették a hitelek behajtását, ők másképp próbálták fedezni a veszteségüket, és még egy ideig a saját nevükön tartották a zálogba adott földeket, amely jogot a kiváltságlevél biztosított számukra. Az egyik ilyen eset egészen bírósági tárgyalásig fajult, amikor Hagin fil Deulacresse londoni zsidónak elzálogosították a Childewick majorságot a St. Albans kolostor tiltakozása ellenére. Deulacresse számára megtiltották a belépést, amit egy per követett, amely során azonban a megvesztegetett bírói testület a kolostornak adott igazat. Mi több, az ügyet nem csak elvesztették a zsidók, de egyben napirendre került a kiváltságaik felülvizsgálatának kérdése is.

²³ 1190-ben egy tüzeset során kifosztották az egyik leggazdagabb York-i zsidó, Benedict házat és megölték a benne tartózkodó családját. Az esetet követően Benedict barátja, Josce a családját és vagyonát a királyi várba menekítette, később pedig az ő házat is kifosztották. A megrémült zsidó lakosság csatlakozott Joscehoz a várban, hogy megmeneküljenek a tömeg haragjától. Egy nap azonban a vár kormányzójának elkellett hagynia az épületet, hogy ügyeket intézzon és visszatérésekor a zsidók félve, hogy a kormányzó elárulta őket, megtagadták számára a belépést. A kormányzó így parancsot adott ki a vár visszafoglalására. A megrémült zsidók egy része inkább az öngyilkosságot választotta, minthogy a keresztények megöljék vagy kényszerből megkereszteljék őket és magukra gyújtották a várat. A túlélő zsidókat a betörő tömeg elfogta és lemészárolta. – Uo. 41-49.

²⁴ Heng. 2012. 54–55.

Egy új törvényt hoztak, amely megtiltotta, hogy a zsidók bármilyen jogalapon szabad földet birtokoljanak. A már zsidó tulajdonban lévő földeket azonnali hatállyal el kellett hagyniuk. Ezek az intézkedések a zsidóságot kizárták minden nagyobb tranzakcióból és szinte teljesen elszegényedett a közösség.²⁵

A későbbi I. Edward (1272–1307), amikor 1271-ben az angolok csatlakoztak a nyolcadik keresztes hadjáráshoz, 6000 márka hadiadót vetett ki a zsidókra. Ezt nem tudták maradéktalanul összegyűjteni, így az összeg maradék egy harmadát Richárd német király előlegezte meg, amiért biztosítékként a zsidók kerültek egy évre hozzá. Nem sokkal ezután III. Henrik is kivetett 5000 márka adót zsidókra, amelyeket kegyetlen módszerekkel igyekezett behajtani. Mindenki, aki négy hónapon belül nem tudott fizetni börtönbekerült vagy szolgává vált. III. Henrik végül 1272 novemberében meghalt. Az általa megörökölt virágzó zsidó közösség helyett egy megtört, elszegényedett népet hagyott hátra fiának.²⁶

I. Edward sem volt érdekelt a zsidók helyzetének javításában, nem kívánta visszaállítani korábbi jogait, sokkal inkább a pénzügyi tevékenységük teljes visszaszorítására fókuszált. 1275-ben kiadták a *Statutum de Judeismo* rendeletet, amely megtiltotta zsidóknak a kamatszedést. Bármilyen vallású személy ezt követően, akit kölcsönügyletben való részvételen kaptak jogilag büntethető lett. Ez rákényszerítette a zsidókat, hogy az uralkodó ösztönzésére kereskedelemmel és kézművességgel foglalkozzanak, illetve jogot kaptak (15 évre), hogy földet béreljenek földművelésre maximum egy évtizedre, de a *Statutum* 1290-es lejáratával ez a joguk is megszűnt. Ez a látszólag jó indulatú intézkedés, amely a zsidók helyes útra terelését és erőforrásaik hasznos módon való alkalmazást lett volna hivatott megcélozni, sikertelenül végződött. Mivel a zsidók nem voltak egyenrangú polgárok, így nem tudtak a többségi lakossághoz hasonló mértékben bekapcsolódni a kereskedelembe és az iparba, amely további ellentétekhez vezetett a keresztény társadalommal. A rendelet 1290-ben járt le, nem sokkal a király hazatérése után, aki pár hónappal később, feladva mind a radikális reform, mind a korábbi helyzet visszaállításának ötletét, meghozta az egyetlen logikusnak tűnő döntést. 1290. július 18-án, amely pont Áv hó 9-re, a jeruzsálemi templom pusztulásának napjára esett, kihirdették, hogy november 1-ig minden zsidónak el kell hagynia az országot, aki pedig a határidőn belül nem távozik halálbüntetéssel sújtható.²⁷ Az 1290-es kiűzetést hasonló események követték egész Nyugat-Európában. 1306-ban Franciaországból, 1492-ben Spanyolországból, 1493-ban

²⁵ Roth. 1941. 65–67.

²⁶ Uo. 67.

²⁷ Uo. 68–85.

Szicíliaából, 1496-ban Portugáliából, illetve 1388 és 1520 között több mint kilencven német nyelvű városból és területről űzték ki a zsidókat.²⁸

A zsidóság helyzete a Tudor-korban

A Tudor-korban a zsidók helyzetét, ugyan úgy, ahogyan a középkorban is, elsősorban az határozta meg, hogy mennyire váltak az uralkodó és a politikai vezető réteg hasznára. Ez a jelenség a rózsák háborújából győztesen felemelkedő VII. Henrik (1485–1509) kisebbik fiának, VIII. Henriknek (1509–1547) a politikájában szintén megtalálható. A legérdekesebb és legkézenfekvőbb példát az uralkodó válásának zsidó tanácsadói jelentik. Az uralkodó 1509-ben, 18 évesen vette el halott bátyja özvegyét, Aragóniai Katalint. Az 1520-as évekre azonban már egyértelműen a válást fontolgatta, amelyhez hozzájárult a kettejük közötti állandó feszültség és az utódnemzés kérdése is. Henrik és Katalin házasságából a későbbi I. Mária (1553–1558) mellett volt három halvaszületett gyermekük, közülük kettő fiú, és még kettő gyermek, közülük egy fiú, akik a születést követő pár hétben haltak meg, illetve számos elvetélt magzat. Henriknek a váláshoz meg kellett szereznie a pápa jóváhagyását, azonban mivel ez szembement a katolikus teológiával, így neki is a Biblia felől kellett érvelnie, amely során az uralkodó itáliai zsidó teológusokat kért fel az eredeti héber szövegek magyarázatára.²⁹

Az indítvány azonban kudarcot vallott, így Henrik szakított Rómával és megalakult az Anglikán Egyház 1534-ben. Halála után egyetlen fia, VI. Edward (1547–1553) követte a trónon. Az ő rövid uralkodása után Henrik elsőszülött lánya, Aragóniai Katalin katolikus gyermeket, I. Mária véres uralkodása kezdődött meg. Források igazolják, hogy már a 16. század első felében éltek marranó családok Angliában, azonban mivel ők rendszerint protestáns elsősorban kálvinista vallást vettek fel Németalföldön, így nekik is menekülniük kellett Mária uralkodása idején, aki kegyetlen módszerekkel igyekezett visszaállítani a katolicizmust férjével, a spanyol II. Fülöppel (1556–1598). Ebben az időszakban született John Foxe: *Mártírok könyve* című munkája, amely a protestánsok katolikus elnyomás alatti szenvedéseit foglalja össze.³⁰ Emellett viszont nagyon fontos szempontokat is kínál a korszak zsidóképének teológiai értelmezésére is. Foxe műve kezdetben egyszerre szolgáltak a zsidók azonosulási- és megkülönböztetési alapnak is. Egyik oldalról mindkét közösség a katolicizmus ellensége volt és üldözötté vált Európa több országában. Másrészt viszont a protestáns teológusok elítélték a

²⁸Simon R. Schwarzfuchs, The expulsion of the Jews from France (1306), The Jewish Quarterly Review, 57(1967), 482–498.; Norman Roth: The Jews of Spain and the Expulsion of 1492. The Historian 55(1992) 17–30.; Ariel Hessayon: Jews and crypto-Jews in sixteenth and seventeenth century England. Cromohs 16(2011), 1–26.

²⁹ Katz.1994. 15–48.

³⁰ John Foxe: The Unabridged Acts and Monuments. Online or TAMO (1576 edition) (HRI Online Publications, Sheffield, 2011) <https://www.dhi.ac.uk/foxe/index.php>

zsidóság ceremónialitását és Jézus megváltó mivoltának tagadását. A könyvben szereplő zsidó anekdota szintén ezt az elítélendő vallási ragaszkodást hivatott kifigurázni, amely szerint egy zsidó beleesett az árnyékszékbe és a Sábátra való tekintettel nem volt hajlandó onnan kikelni, vasárnap pedig Gloucester grófja, a saját szent napjára hivatkozva nem volt hajlandó onnan kiségiteni, így hétfőre a zsidó meghalt.³¹ A műben nyomon követhető, hogy Foxe teológiája egyre radikálisabbá válik a zsidókkal szemben és egyre inkább sürgeti azok megtérését.³²

I. Erzsébet, VIII. Henrik legfiatalabb gyermeke, 1558. november 17-én, 25 évesen foglalta el Anglia trónját. Az uralkodásának első szakaszát az ország helyzetének konszolidálása jelentette, amely három probléma köré összpontosult: a vallás, az utódlás és az angol – francia – spanyol politikai helyzet. I. Erzsébet féltestvérétől egy vallási és egyházi értelemben zaklatott országot örökölt. Az elmenekült protestánsok sorra özönlöttek vissza az országba Mária halálának a hírére és támogatásukat fejezték ki az új királynő iránt. Erzsébet, bár hívő protestáns volt, az anglikán vallás lassú és fokozatos visszaállítását látta a katolikus uralom után legcélszerűbb megoldásnak.³³ Ez a vallási tolerancia indirekt módon kihatott a zsidó vallású személyekre is, akik Mária halálát követően szintén visszatértek a birodalomba. Erzsébet idején a zsidóság, közülük is néhány kiemelkedő személyiség a dokumentumok tanúsága alapján békében és biztonságban élhetett Angliában, sőt többen közeli kapcsolatban is álltak a koronával, akár üzleti, akár politikai értelemben.

A zsidó diaszpóra és tagjai

A Domus Conversorum

Sir Sidney Lee kutatásai során 10 zsidót azonosított be, akik I. Erzsébet (1558–1603) uralkodása alatt Londonban éltek.³⁴ Közülük hatan, Arthur Antoe, Philip Ferdinando, Elizabeth Ferdinando, Fortunatus Massa, Judah Menda és James Wolfgang vélhetően a *Domus Conversorum* lakói voltak, akik keresztényként szabadon élhettek az országban. A *Domus Conversorumot* III. Henrik (1207–1272) hozta létre a New Street-en, a mai Chancery Lane-en 1233-ban az új keresztények számára. Az intézményt egy gazdag zsidó házából alakították ki, amely a korona tulajdonába került. A házat körülvevő föld az intézethez lett csatolva, az épületet kiegészítették és ellátták egy kápolnával is. A megalapítása nem volt előzmény nélküli,

³¹ „I begin with an event that is reported to have occurred in England in 1257:

A certain Jewe ... fell into a privy at Tewkesbury upon a sabboth day; who, for the great reverence he had to his holy sabboth, would not suffer him selfe to be plucked out. And so Lord Richard, Earl of Gloucester, hearing thereof, would not suffer him to be drawne out on Sundaye for reverence of the holy day. And thus the wretched superstitious Jewe, remayning there tyll Mondaye, was found dead” – Achinstein. 2001. 86.

³² Uo. 86–120.

³³ Elton. 2018. 266–298.

³⁴ Lee. 1887-1899. 143–166.

három évvel János király halála előtt, 1213-ban, egy hasonló létesítményt hoztak létre Southwarkban, ahol akkoriban jelentős számú zsidó közösség élt. Ezt az intézményt Bermondsey zárdafőnöke, Richard hozta létre Szent Tamás tiszteletére és a monostorhoz csatolta. Ezt a példát követte III. Henrik a *Domus Conversorum* megalapításakor.³⁵ Matthew Paris történétíró a korszakban azt írta, hogy Henrik a Házat és a Kápolnát „*a saját, az apja János király és minden leszármazottja lelkének megváltásáért építette. Ebbe a házba a megtért zsidók visszavonulhattak, hátrahagyva zsidó vakságukat, otthonuk és biztonságos menedékük volt egész életükre, tiszteletreméltó rendben élve, megfelelő ellátásban szolgálalkú munka és az uzsora profitja nélkül.*”³⁶ Az 1290-es kiűzetést követően hivatalosan csak itt élhettek zsidók Angliában. Az intézmény 319 éves fennállása alatt mindössze 48 lakója volt, ami önmagában is feltételezi, hogy a ház falain kívül éltek izraelita vallásúak.³⁷ A 48 lakóról is tudjuk, hogy többségük zsidóként élt az országban a betérését megelőzően.³⁸

A *Domus Conversorum* falain kívül élő zsidók egy része sikeresen rejtegette vallási hovatartozását, vagy elég bátor volt azt akár nyíltan is felvállalni. Ezeknek a zsidóknak a története sokáig feltáratlan maradt, amit Green 1874-es megállapítása is igazol.³⁹ Sir Sidney Lee a *Domus Conversorum* lakóin kívül négy másik személyt azonosított be az Erzsébet-kori Londonban. Maria Nunes-t, aki vélhetően egy kitalált személy lehetett, Rodrigo Lopez-t, a királynő orvosát, Joachim Gaunse-t, egy bányász-kémikust, és egy Amis nevű zsidót, akivel Thomas Coryat Isztambulban találkozott és elmondása szerint Angliában született.⁴⁰

Joachim Gaunse

A fenti, marranó neveket tartalmazó felsorolásból egyértelműen kilóg Joachim Gaunse (vagy Ganz) cseh zsidó neve. Gaunse Prágában született és 1581-ben tűnik fel az angliai Kewsticben Daniel Hochstetter bányász-mérnök vetélytársaként.⁴¹ Hochstetter egy 1579-es

³⁵ Hyamson. 1908. 126.

³⁶ „*for the ransom of his soul and that of his father, King John, and all their ancestors. In this House converted Jews retired, leaving their Jewish blindness, and had a home and a safe refuge for their whole lives, living under an honourable rule, with sufficient sustenance without servile work or the profits of usury.*” –Uo. 127.

³⁷ Lásd: II. függelék

³⁸ Jehuda Menda Berberföldről érkezett és 6 évig élt Londonban a megtérése előtt. 1577-ben hosszú nyilatkozatot olvasott fel a Mindenszentek templomában spanyolul, amelyben kifejtette a megérzése körülményeit – Hyamson. 1908. 131.

³⁹ Green. 1874. 205.

⁴⁰ Thomas Coryat (1577–1617): angol utazó és író a késő Erzsébet-korban és I. Jakab (1603–1625) korai uralkodása idején.; Lee. 1887–1889. 143–166.

⁴¹ Daniel Hochstetter német bányász-mérnök a Mines Royal Society bányászmonopólium egyik alapítója, amely az 1563-as uralkodói kiváltságlevéllel jött létre. 1571-ben lett a Királyi Bányák Mestere (*Master of Royal Mines*). Erzsébet számára külön engedélyt biztosított nagy számú idegen munkás és szakértő behozatalára, akik főként németek és zsidók voltak. – Abrahams, 1899–1901, 85.

William Cecil Burghley-nek (1520–1598) írt levelében arról panaszkodik, hogy a háta mögött próbálják őt lejáratni, ezért kéri Burghley-t, hogy hosszabbítsa meg a kiváltságát és ne hagyja, hogy mások megtévesszék a nagyobb profit ígérétevel.⁴² A nagyobb profit ígérte pedig Gaunse hozta el, aki egy új kémiai eljárás kifejlesztésével hatékonyabban tudta szétválasztani a vasat és a rézet. Egy korabeli bányász, George Nedham, aki Hochstetter levelezésében is feltűnik, a Sir Francis Walsingham-hez (1530–1590) írott levelében azt állítja, hogy „Gaunse vállalja, hogy hat hét alatt elvégzi azt, amit ezelőtt huszonkét hétbe tett megcsinálni rosszul”.⁴³ Az újonnan bevezetett technológia kiemelkedő hatással volt az angliai bányászat fejlődésére. Olyan eljárást fejlesztett ki, amely segítségével jelentősen lecsökkent a finomított réz ércből való kinyerésének ideje. A réz elengedhetetlen eleme a bronzkészítésnek, ami szükségszerűvé vált a Spanyolországgal vívott háború előkészítésében, ezáltal a tudása felbecsülhetetlen értékűvé vált a korona számára.⁴⁴ Gaunse szakértelmét nem csak Keswickben, hanem a walesi Neath-ben is alkalmazták, ahol a vezető, Ulrick Frosse teljesen mértékben rávált utalva a Keswickből érkező finomított rézre.⁴⁵ A szakmai elismertségét a politikai felsőrétegben jelzi, hogy amikor Sir Walter Raleigh (1552–1618) 1584-ben elindult a Roanoke expedíciójára, hogy felfedezze a virginiai területet, meghívta magával Gaunse-t a nemesfémek, mint például arany, ezüst és réz felkutatása érdekében.⁴⁶ Amikor Gaunse megérkezett Virginiába, ő vált az első ismert zsidóvá, aki a gyarmati Amerika földjére lépett.⁴⁷

Joachim Gaunse személye nem csak az angol bányászat fellendülésében betöltött szerepe miatt jelentős, hanem amiatt, hogy nyíltan felvállalta zsidóságát. Ennek a felvállalásnak a körülményeire vonatkozóan fennmaradtak dokumentumok a PRO gyűjteményében, amelyeket Israel Abrahams tanulmányában szintén publikált.⁴⁸ A dokumentumok által elmesélt történet szerint 1589. szeptember 12-én Richard Curteys, tanácsos meglátogatta Richard Meyes házát, hogy Gaunse-al héberül társalogjon.⁴⁹ A beszélgetés során Gaunse kijelentette, hogy a názáreti Jézus nem Isten fia. Ezután, már angolul folytatta: „*Miért kellene a mindenható Istennek egy*

⁴² Lord William Cecil Burghley (1520. szept. 18.–1598. aug. 4.), I. Erzsébet királynő első minisztere. 1547-től a királyi udvarban kapott egyre fontosabb hivatalokat. I. Erzsébet királynőt trónra lépésétől kezdve szolgálta.; Már néhány évvel korábban is megjelentek a Hochstettert érő támadások. 1572-ben Frederick Schwarz, egy Angliában működő német bányásztársaság ügynöke azzal vádolta, hogy csaló és szélhámos. Ez a vád vélhetően a Mines Royal elégedetlen német részvényeseitől származhatott. – Uo. 86.

⁴³ Uo. 89.; Sir Francis Walsingham (1530–1590) a Cambridge-i King's College-ben végzett, majd Lord William Cecil Burghley-nél szolgált. Később I. Erzsébet kormányának egyik legfontosabb politikusa, a titkosszolgálat megszervezője.

⁴⁴ Cynthia Seton-Rogers: The Exceptions to the Rule: Jews in Shakespeare's England. European Judaism: A Journal for the New Europe 51(2018) 9.

⁴⁵ Abrahams. 1899–1901. 90.

⁴⁶ Sir Walter Raleigh (1552–1618): angol államférfi, katona, író és felfedező, aki fontos szerepet töltött be az amerikai kontinens kolonizálásában.

⁴⁷ Seton-Rogers. 9.

⁴⁸ Uo. 99 – 101.

⁴⁹ Richard Curteys (1532–1582): I. Erzsébet káplánja.

*fiúgyermek, talán nem mindenható?”.*⁵⁰ A szeptember 15-i kihallgatásán nyíltan zsidónak vallotta magát, aki Prágában, a Cseh Királyságban született és soha nem volt megkeresztelve. Gaunse-t ezután elküldték, hogy 17-én megjelenjen a Privy Council előtt.⁵¹ Ezt követően Gaunse nyoma elveszik az iratokban, nem szerepel az Acts of the Privy Council aznapra vonatkozó jegyzékeiben és utána sem tűnik már fel többé az angol dokumentumokban. A cseh zsidó sorsa ezt követően bizonytalan, azonban a kapcsolatai és sajátos helyzete fényében Abrahams feltételezi, hogy nem volt további következménye a kijelentéseinek.⁵² Walsingham, a külügyminiszter, illetve Burghley és a tanács más tagjai jól ismerték Gaunse-t. A *Mines Royal* kiváltságlevele teljes jogot biztosított a vállalatnak az idegenek befogadására, emellett pedig tudunk más esetről is, amikor a *Privy Council* védelmezte a külföldi bányászokat. Abrahams véleménye szerint mindezek miatt vélhetően a *Privy Council* engedélyezhette számára, hogy meghúzódvá Angliában maradhasson.⁵³

Maria Nunes és a 16. századi marranó migráció

Joachim Gaunse neve mellett azonban egy másik is személy is kitűnik Sir Sidney Lee listájából, Maria Nunes, aki feltételezhetően egy kitalált karakter lehetett. Nunes történetét a holland zsidó történész, Daniel Levi de Barrios írta meg a 17. század végén. Barrios ebben a szövegben kívánta megalkotni a saját portugál zsidó közösségének amszterdami eredettörténetét, amelynek főszereplője a gyönyörű lisszaboni marranó, Maria Nunes. A legenda szerint Nunes négy rokonával együtt utazott egy hajón, amelyet az angolok elfogtak és Londonba vittek. Itt egy angol herceg beleszeretett, amit követően a királynő magához kérte Nunest, mert személyesen akarta látni a szépséget. A történet szerint Erzsébetet is lenyűgözte a zsidó hölgy szépsége és végig vezette őt Londonon az uralkodói hintóban. A hercegnek azonban nem sikerült elnyernie a marranó szépség szerelmét és Erzsébet engedélyt adott a társaságnak, hogy folytassák útjukat Amszterdamba, ahol szabadon élhettek zsidóként.⁵⁴

Míg a történet valóságalapja erősen megkérdőjelezhető, maga az elmondott esemény sokat elárul a marranó közösség korabeli migrációjáról. Az 1492-es spanyolországi kiűzetést követően a zsidóság vándorlása elsősorban Kelet-Európa és Észak-Afrika irányába volt jelentős, viszont nagy számban kötöttek ki a Franciaországban és Itáliában is, ahol vagy már meglévő közösségeket erősítettek, vagy újakat hoztak létre. Ezen települések, közösségek közé

⁵⁰ „what needeth the almightie God to have a sonne, is he not almygthie” - Calendar of State Papers Domestic: Elizabeth, 1581–90. 226. London. 1865. 617., 40.ii.

⁵¹ Calendar of State Papers Domestic: Elizabeth, 1581–90. 226. London. 1865. 617. 40. i.; A *Privy Council* a korszakban egy bírósági testületként működött.

⁵² Abrahams. 1899–1901. 92.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Katz. 1994. 101–102.

tartoztak a Lyon, Ferrara, Róma, Turin, Velence és Ancona városok zsidó diaszpórái is.⁵⁵ A korai migrációs folyamatokat főként a praktikusság és a logisztikai megfontolás jellemezte. Ahogyan arra Jonathan Ray rámutatott, a szefárd zsidók többsége számára az Oszmán Birodalom elérhetetlen célpontnak bizonyult a gazdasági lehetőségek hiánya, a háború és a tisztességtelen hajóskapitányok hátráltatása miatt.⁵⁶ Mindezek következményeképpen az ibériai zsidók többsége igyekezett közeli közösségekben menedéket találni, ezáltal képes volt fenntartani a Spanyolországi kapcsolatait és onnan likvidálni vagyonát. Emellett a Földközi-tenger vonzásában való megmaradás lehetőséget nyújtott számukra, hogy továbbra is bekapcsolódhassanak a távolsági kereskedelembe.⁵⁷ Mi több, sokszor maga a kereskedelembe való részvétel kínált lehetőséget a zsidók letelepedésére a távolsági kereskedelembe érdekelt városok esetében. Ebből a tekintetből a szefárd zsidóság sokkal kedvezőbb bánásmódban részesült, mint az askenázi társaik. A marranó kereskedőket elsősorban kis államok uralkodói fogadták be, ahol a lakosság főként parasztokból állt és nagy befolyással bírtak a nemzetközi kereskedelembe.⁵⁸ Ez a 16. század során olyan településeken biztosított letelepülési lehetőséget a szefárd zsidóság számára, mint például Livorno kikötője vagy Piemont.⁵⁹

Szintén a kereskedelembe betöltött szerepükhöz köthető a marranó diaszpóra kialakulása Londonban, amelyhez a Maria Nunes történet is kapcsolható. A mesészerű elemekkel dúsított elbeszélés mellett pedig a korabeli portugál krónikás, Samul Usque szintén megírta az angliai marranó migráció kezdeti időszakát 1531-ben.⁶⁰ Az Indiával való tengeri kereskedelem megnyitásának következtében a kereskedelmi központok és ezáltal a szefárd migráció iránya egyaránt északra tevődtek. A Lisszabonban felgyűlt indiai gyarmatárú hívta életre a szefárd konzorciumot, a Marranó kereskedelmi- és bankházat. Francisco és Diogo

⁵⁵ Wolf. 1924–1927. 2.

⁵⁶ Jonathan Ray: Iberian Jewry between West and East: Jewish Settlement in the Sixteenth Century Mediterranean. *Mediterranean Studies* 18(2009) 47.

⁵⁷ Wim Klooster: Sephardic Migration and the Growth of European Long-Distance Trade. *Studia Rosenthaliana* 2(2001) 121–132.

⁵⁸ Uo. 122.

⁵⁹ A toszkán textil ipar hanyatlásával I. Ferdinánd főherceg (1503–1564) kiterjesztette a kereskedők meghívását minden nemzetre, annak érdekében, hogy erősítsék a gazdaság folyását. Sőt, ez a felhívás valójában majdhogynem nyíltan az újkeresztények felé irányult. Számos szefárd zsidó fogadta el a főherceg meghívását, ahogyan az 1620-as években is nagy számú zsidó kereskedő és kézműves költözött Amszterdamból és Hamburgból Dániába a dán király meghívására. Ezek a meghívások azonban nem minden esetben hozták meg a várt eredményt, mivel sok körülmény esett a zsidóság és az uralkodók befolyásán kívülre. Ilyen volt Piemont esete is. Amikor 1572-ben Savoyai Emánuel Filibert spanyol menekültek behívásával igyekezett felélénkíteni a gazdaságot, akkor a vállalkozást végül a régió kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedése tette megvalósíthatatlanná. – Uo.

⁶⁰ Cecil Roth rámutatott, hogy Samuel Usque írása, a *Consolação às Tribulações de Israel* ("Consolation for the Tribulations of Israel") részletes olvasata arra enged következtetni, hogy a szerző által elbeszélte történet hitelességét a feltételezhető saját tapasztalat adja. Usque olyan részletes képet fest le Angliáról és a londoni körülményekről, amelyeket bizonyossá tesz, hogy ő maga is ott járhatott. – Cecil Roth: The Middle Period of Anglo-Jewish History (1290–1655) Reconsidered. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 19(1955) 3–4.

Mendes létrehoztak egy raktárt Antwerpenben és így ők és a partnereik, főként az itáliai Affaitati monopol kereskedelmi helyzetbe kerültek északon a Fuggerek és a Hanza-szövetség konkurenciájaként. Diogon keresztül számos rokona és más marranók telepedtek le Antwerpenben, ahonnan nem sokkal később megindultak a fűszer szövetkezet ügynökei Angliába. Közülük a legkorábbi vélhetően George Anes lehetett, aki eredetileg a spanyolországi Valladolidból származott, akinek egy rokona, Alfonso Anes, a szervezett antwerpeni portugál kolónia első minisztereinek egyike volt. Ennek a George Anes-nak volt az unokája az a bizonyos Amis nevű zsidó, akit Sir Sidney Lee említ, illetve akivel Thomas Coryat utazó 1612-ben találkozott Konstantinápolyban.⁶¹

A migrációnak új lendületet adott, amikor 1535-ben V. Károly (1519–1556) engedélyezte az újkeresztények letelepedését Németalföldön, amelyet tovább erősített a portugáliai inkvizíció létrejötte 1537 és 1540 között. A menekültek vízi és szárazföldi útvonalakon mentek északra, ahol újabb marranó településeket hoztak létre, elsősorban francia területeken. Időközben azonban a németalföldi spanyol hatóságok rájöttek, hogy a bevándorlók között sokan titkon zsidók, így többen váltak letartóztatás és bebörtönzés áldozatává. Mindezek ellenére a bevándorlás továbbra is folytatódott, azonban a zsidók új rendszert vezettek be, amellyel elkerülhették a hatóságok figyelmét. A marranók megszervezték, hogy a fűszerkereskedő és egyéb, menekülteket szállító hajók kikössenek Angliában, ahol egy londoni hírnök tájékoztatta őket az antwerpeni helyzetről. Ha a tovább haladás nem volt biztonságos, a menekültek kiszálltak, általában Southamptonban, majd Londonban várták ki a helyzet változását. A bevándorló menekültek közül sokan nem mentek tovább, hanem letelepedtek Londonban, ahol létrejött egy nagyobb lélekszámú marranó diaszpóra.⁶²

Dr. Rodrigo Lopez (1517–1594), a királynő orvosa

Ennek a szefárd diaszpórának volt az egyik prominens tagja Dr. Rodrigo Lopez, a királynő orvosa, aki gyógyítói szerepe mellett jelentős részt vállalt a kereskedelemben és diplomáciában egyaránt. A marranó zsidó számára elsősorban az orvoslásban való szakmai jártassága és tudása tette lehetővé a felemelkedést az angol társadalmi elitbe, ahol jelentős politikai befolyásra tett szert, amiről a legrészletesebben leírást Frederic D. Zeman kutatása nyújtja.⁶³

Ahhoz azonban, hogy megértsük, miért is jelenthetett ilyen jelentős előrelépési lehetőséget az elismert orvosi karrier, előbb át kell tekintenünk a kor orvostörténetét. A Tudor-

⁶¹ Wolf. 1924–1927. 2–3.

⁶² Uo. 3–4.

⁶³ Zeman.1965. 295–308.

kori Angliában kevés volt a tanult orvos és sebész. A gyenge minőségű és hiányos angol orvosi oktatás helyett az orvosi képzést keresőknek külföldi, padovai, leideni, bázeli, montpellieri és heidelbergi tanulmányokra kellett hagyatkozniuk.⁶⁴ Az orvoslás minőségének javítása érdekében 1518-ban VIII. Henrik megalapította a *Royal College of Physicians* (továbbiakban RCP) intézményét, amely a londoni körzet hivatalos orvosi engedélyeket kiállító szervévé vált. Aki nem az Oxford vagy Cambridge Egyetemen végezte tanulmányait, az nem dolgozhatott a szakmában az RCP jóváhagyása nélkül. Az engedéllyel rendelkező szakemberek hiányában állandó volt a kontinensről való bevándorlás.⁶⁵

Így érkezhetett az országba 1559-ben Lopez, aki vélhetően Itáliában, Spanyolországban vagy Portugáliában végezhetette el a tanulmányait.⁶⁶ A tudása minőségét mutatja, hogy a RCP 1569-ben megadta neki az orvosi engedélyt. Valamikor 1568 előtt válhatott a Szent Bartholomew Kórház első házi orvosává, mivel egy 1568. június 19-i bejegyzés arról tanúskodik, hogy a kórházon belül kapott szállást. A zsidó orvos hamar beilleszkedett a már itt élő marranó diaszpórába, akiken keresztül kapcsolatba került az állami hivatalnokokkal is. Sir Francis Walsingham, tanácsadó naplóbejegyzése szerint 1571-ben Lopez látta el a betegsége idején. 1577-ben már Robert Dudley, Leicester grófja (1532–1588) háztartásának főorvosaként tűnik fel, akinek a királynővel ápolt közeli viszonya a saját hasznára is vált.⁶⁷ 1584-ben azonban belekeveredett egy Leicester elleni lejárató kampányba, amikor *Leicester's Commonwealth* címen egy ismeretlen szerző, vélhetően Robert Parsons, egy Párizsban élő angol jezsuita megírta, hogy „Lopez, a zsidó” jártas a mérgezésben és más eljárásokban.⁶⁸ A rágalmozó szöveget 1641-ben újra-nyomtatták, kiegészítve a szöveg rímbe foglalt, *Leycester's Ghost* címet viselő változatával:

„*Lopez and Julio were my chief physicians,
Men that were cunning in the art to kill;
Good scholars, but of passing ill conditions,
Such as could rid men's lives, yet no blood spill;
Yea, with such great dexterity and skill,
Could give a dram of poison that should slay
At end of th' year, the month, the week or day*”⁶⁹

⁶⁴ Goldwin Smith: The practice of medicine in Tudor England. The Scientific Monthly 50(1940) 65–72.

⁶⁵ Zeman. 1965. 297.

⁶⁶ Lopez Londonba érkezésének dátumát az 1571-es idegen összeírásból tudjuk, amely a következőket írja le róla: „*Doctor Lopus, apostingale, householder, denizen, who came into this realm about twelve years past to get his living by physic*” - Uo. 299.

⁶⁷ Uo. 299–302.; Robert Dudley, Leicester grófja (1532–1588): I. Erzsébet tanácsadója és egy időben kérésze.

⁶⁸ Uo. 302.; Leicester's Commonwealth. 1584, 39.

⁶⁹ Leycester's Ghost. 1641, 7.

Walsingham minden igyekezete ellenére a lejárató mű az egész országban elterjedt és vélhetően ez alapozta meg a későbbi mérgezési vádakat.⁷⁰ Lopez 1586-ban lett Leicester, Walsingham és Burghley támogatásával a királynő orvosa. A lenyűgöző karrierje ellenére, mégis az összeesküvés pere és a kivégzése az, ami igazán ráirányította az utókor figyelmét.⁷¹ Az 1588-as év fordulópontot jelentett Lopez életében. Ez év nyarán az angolok Francis Drake (1540–1596) vezetésével sikeresen legyőzték a Spanyol Armadát, majd ugyan ezen évben meghalt Leicester és megérkezett Angliába Don (vagy Dom) Antonio, magyarul: I. Antal portugál király (1580. július 24. – 1580. augusztus 25.), a portugál trónkövetelő.⁷² Don Antonio az Armada vereségét követően az angolok támogatására számított a portugál trón megszerzéséért folytatott expedíciója során és a Londonban töltött látogatása idejére a doktornál szállt meg. Antonio már régebb óta kapcsolatban állt Lopezzel, aki kezdetben bőszen támogatta a portugál király ambíciót, ahogyan azt a vele, illetve az angol hivatalnokokkal folytatott levelezéséből is látszik.⁷³ Lopez mellett Antonio a marranó diaszpóra többi tagjának támogatását is élvezte, akikkel a közös ügy érdekében szoros kapcsolatot tartott fenn.⁷⁴

Don Antonio ekkora már elvesztette minden vagyonát a sikertelen expedíciói során és emiatt sok portugál elpártolt mellőle. Sokan közülük már korábban is a spanyol korona kémeiként szolgáltak. Közülük az egyik, Antonio de Veiga már 1586-ban írt levelében is felajánlotta Lopez nevében, hogy az orvos kész lenne megmérgezni a trónkövetelőt a spanyolokkal való béke érdekében.⁷⁵ Amikor az 1590-es évekre Antonio de Veiga puritán szövetségesei felismerték, hogy Don Antonio többé már nem válik hasznukra a Fülöp elleni harcokban szintén elfordultak tőle, azonban a királynő habozott elengedni őt Franciaországba vagy máshová, ahol esetleges problémákat okozhatott volna számára. Ekkor az elkeseredett trónkövetelő az egyik bizalmas ügynökéhez, Manuel de Andradához fordult, aki tudtán kívül

⁷⁰ Zeman. 1965. 303.

⁷¹ Gwyer.1945.; Hume. 1908.; Wolf. 1924–1927., 15.

⁷² Zeman. 1965. 304.; 1578 augusztusában utód nélkül meghalt I. Sebestyén (1554–1578) portugál király az alcazarquiviri csatában, így a trón az idős nagybátyára, Kardinális Henrikre (1578–1580) szállt, akinek szintén nem volt utóda, így 1580-ban bekövetkezett halála után kérdésessé vált a trónöröklés. Trónvárományosként I. Mánuel (1495–1521) király utódai kerülhettek szóba, közülük is kettő, a király lányának a fia, II. Fülöp spanyol király, illetve Mánuel zsidó nőtől született törvénytelen fia, Don Antonio, cratói perjel. Henrik halálát követően megindultak a harcok kettejük között. Fülöp élvezte a támogatását a régens tanácsnak, mivel a portugál nemesség többsége vagy meghalt Afrikában vagy elfogták váltságdíjért. Ezzel szemben a városok és a nép Don Antoniót támogatta, aki tradicionálisan Kasztília-ellenes volt. A portugál hadsereg az afrikai harcokban teljesen leépült, így a spanyolok könnyűszerrel levertek a trónkövetelő seregeit, aki ezt követően Franciaországba menekült a koronázási ékszerekkel. Don Antonio élete végéig próbálkozott a spanyolelles nemzetközi összefogás elérésével, amely ügynök köszönhetően állandó kapcsolatban állt az angol marranó közösség több tagjával. – Katz. 1994. 51–56.

⁷³ Egy ilyen levél a Lopez által 1580. augusztus 19-én Leicesternek küldött üzenet, amelyben Lopez felsorolja, hogy Antonio milyen segítséget várna a királynőtől az expedíció sikere érdekében, amely hajókat, hadsereget, lőszert és nyersanyagot tartalmaz. - Calendar of State Papers Foreign: Elizabeth. 14. London. 1904. 389–390.

⁷⁴ Katz. 1994. 49–106.

⁷⁵ Hume. 1908. 39.

szintén spanyol kém volt. Don Antonio tőle kért segítséget, hogy elhagyhassa Angliát, amely alkalmat biztosított volna Andrada számára, hogy kiszolgáltatassa őt a franciáknak. Erről a tervről Andrada levelet írt Bernardino de Mendoza (1540–1604) spanyol nagykövetnek Párizsba. A levelét viszont elfogta Walsingham titkosszolgálat, Andrada pedig börtönbe került. Innen Lopez közbenjárásával szabadult rövid időn belül és Franciaországba száműzték. Ezt követően állítólag Lopez Andradán keresztül kívánta elvégezni az előkészületeket Don Antonio kiiktatására a spanyol király szolgálatában és általa indított meg tárgyalásokat a Spanyolországgal kötni kívánt béke ügyében. A Lopez által a spanyol hatóságoknak küldött levelei, illetve a Fülöp királytól kapott rubint gyűrű, amelyet később a királynő elleni merénylet zálogaként interpretáltak a kortársak, egyaránt gyanúba keverte a politikai életben egyre népszerűtlenebbé váló orvost.⁷⁶ Robert Devereux, Essex grófja (1565–1601) vizsgálatot indított Lopez ellen, amiről a Cecilek még a tárgyalás vége előtt tájékoztatták Erzsébetet, aki feldúltan hívatta magához a grófot és elmondta, hogy biztos Lopez ártatlanságában és nem fogja hagyni, hogy Essex rosszindulatának áldozatává váljon.⁷⁷ A királynő védelme viszont még inkább felbőszítette a grófot, aki ezt követően elhatározta, hogy kivégezteti az orvost, akár ártatlan, akár nem.⁷⁸

Lopez perét azonnal megkezdték. Egy külön bíróságot állítottak fel az orvos ügyének tárgyalására, melynek Essex volt az elnöke személyesen és a kollégái is hozzá hasonlóan elfogultak voltak a zsidóval szemben.⁷⁹ A per részleteit, a Lopezet terhelő bizonyítékokat és vallomásokat egyaránt megőrizte PRO gyűjteménye.⁸⁰ Az orvos ártatlanságában egyetlen szakirodalom se kételkedik. Natalie Mears és Paul E. J. Hammer véleménye szerint Lopez a Cecil család és Essex grófja közötti politikai rivalizálás áldozatává válhatott.⁸¹ Leicester és Walsingham halála után Lopez elveszítette a hűséges védelmezőit és barátait, teljes mértékben kiszolgáltatottá vált a nemesek viszálykodásának. Végül a marranó orvost elítélték és 1594. június 7-én kivégezték Tyburnben.⁸² Az utolsó szavait William Camden angol történész

⁷⁶ Uo. 40–50.

⁷⁷ Robert Devereux (1565–1601): angol nemes és I. Erzsébet kegyence. 1601-ben összeesküvésért kivégzik.; Sir Robert Cecil, később Lord Salisbury (1563–1612): Lord William Cecil Burghley fia. I. Erzsébet uralkodása alatt főként Franciaországban látott el diplomáciai feladatokat. I. Jakab uralkodása idején az ország első minisztere.

⁷⁸ Uo. 50.

⁷⁹ Hyamson. 1908. 139.

⁸⁰ A Lopez-perre vonatkozó iratokhoz lásd: *Calendar of State Papers Domestic: Elizabeth, 1591–94*. 247. London, 1867. 444, 448, 456, 445–448, 460.

⁸¹ *Natalie Mears: Regnum Cecilianum?: A Cecilian perspective of the Court*. In: *The reign of Elizabeth I.: Court and culture in the last decade*. szerk. John Guy. CUP. 1995. 46–64.; *Paul E. J. Hammer: Patronage at Court, faction and the earl of Essex*. In: *The reign of Elizabeth I.: Court and culture in the last decade*. szerk. John Guy. CUP. 1995. 65–86.

⁸² Hyamson. 1908. 139.

History of the Reign of Queen Elizabeth című munkája őrizte meg, amelyben Lopez továbbra is tagadta bűnösségét.⁸³

Dr. Rodrigo Lopez esete egyértelműen rávilágít, hogy a zsidó diaszpóra és a politikai elit viszonya a középkor óta ugyanazon sémán működött. A mindenkor uralkodó és az őt körülvevő nemesi hálózat az adott személyek értékét a saját hasznuk szempontjából ítélték meg. Lopez orvosként, tanácsadóként és informátorként felbecsülhetetlen jelentőséggel bírt az angolok számára, főként a spanyolok elleni hadműveletek során. Ez a szerep biztosította számára a kellő protekciót, hogy szabadon élhessen zsidóként az ország területén, azonban a vallása miatt bármikor támadható volt, ami végül a halálához is vezetett.

A zsidó diaszpóra szerepvállalásai

Rodrigo Lopez azonban nem az egyedüli kiemelkedő személyiség az angliai diaszpóra Erzsébet-kori történetében. Lucien Wolf *Jews in Elizabethan England* című tanulmányában sikeresen feltárta más, Lopezzel is szoros kapcsolatban álló angliai zsidó identitását. Wolf, Sir Sidney Lee kutatását folytatva rátalált egy Pedro de Santa Cruz nevű angol hadifogoly vallomásaira.⁸⁴ Santa Cruz az 1588. július 4-én adott nyilatkozatában felfedte nyolc Londonban élő zsidó nevét: Dr. Hector Nunez, Alvaro de Lima, Jeronimo Pardo, Fernan Dalvarez, Francisco de Tapia, Bernaldo Luis, Vlierm Ames, Benjamin George.⁸⁵

A lista hitelességét egy másik, Alexandre Simones által adott nyilatkozat megerősíti, amely néhány héttel Santa Cruzé előtt, 1588. április 26-án született. Ebben Simones elmondja, hogy hétszer járt Londonban és ismeri Dr. Hector Nunezt és a feleségét, ahogyan Pedro Freire-t és Jeronimo Pardot, akik mind portugál zsidók.⁸⁶ Santa Cruz listája ezáltal 8 új nevet ad az Erzsébet-kori zsidók listájához. Sőt, a kapcsolataikon és ismeretségeiken keresztül ennél jóval több egyén személyiségét is felfedi.

A listán szereplő Dr. Hector Nunes (1520–1591), a londoni marranó diaszpóra prominens személyisége 1520-ban született Évora-ban. 1540-ben szerezte diplomáját a Coimbrai Egyetemen, majd 1543-ban a doktori diplomáját. Ezt követően 1546-ban Bristolba emigrált és a Londoni Hugenotta Társaság adatai szerint 1549-ben Londonban élt. 1554. július 5-én lett a

⁸³ *Edgar Samuel*: Dr Rodrigo Lopes' last speech from the scaffold at Tyburn. Transactions: Jewish Historical Society of England 30(1987) 51–53.

⁸⁴ Wolf. 1924–1927. 6–8.; Santa Cruz-t 1587 áprilisában fogták angol kalózok a Kanári-szigetéről Lisszabonba tartó útján. Az innen Francisco De Valverdével, egy másik fogollyal együtt Bernardino De Mendozának írt levelében részletes beszámol Dr. Hector Nunez spanyol kémhálózatáról és a Lisszabonban tartózkodó Geronimo Pardo és a Madridban lévő Bernaldo Luis tevékenységéről. - Calendar of letters, despatches, and state papers, relating to the negotiations between England and Spain, preserved in the archives at Simancas, Vienna, Brussels and elsewhere. szerk. Martin A. S. Hume. Mackie. London. 1904. 219. 1567. február 27.

⁸⁵ Uo. 326. 1588. július 4.

⁸⁶ Wolf. 1924–1927. 7.

RCP tagja, majd ezt követően orvosi képességeit felhasználva építette ki társadalmi és politikai befolyását az ország vezető egyéniségeinek szolgálatában. 1578 és 1585 között Lord és Lady Burleigh, 1580-ban Dr. Thomas Wilson és 1585-ben Sir John Perrott orvosként tevékenykedett.⁸⁷ Orvosi végzettsége ellenére aktív szerepet vállalt a nemzetközi kereskedelemben, 1560-tól egészen haláláig, 1591-ig Európával, Marokkóval, Dél-Amerikával és Indiával kereskedett a közvetlen rokonain és üzleti partnerein keresztül.⁸⁸ 1568-ban tagja volt az Itáliai Kereskedők Vállalatának (*Corporation of Italian Merchants*). Az 1572-es idegenösszeírásban is kereskedőként volt számontartva.⁸⁹ A kereskedelmi ügyeiben a legfőbb angol támogatója Lord Burleigh, Anglia főminisztere és kincstárnoka volt. A kettejük üzleti kapcsolatának három fő tényezője volt: orvosi, kereskedelmi és információs szerzési szolgáltatások. Miután Nunez a család orvosaként tevékenykedett és szoros kapcsolatot épített ki a politikussal, Burleigh aktívan szorgalmazta Nunez kereskedelmi és kémkedési akcióit a Privy Council előtt. Burleigh végig támogatta őt és családját, illetve protekciót nyújtott számukra mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban, amely egyértelmű jele a marranó diaszpóra angol politikai körökben való beágyazottságának.⁹⁰

Dr. Hector Nunez családi kapcsolatainak hálózatát Lucien Wolf kimerítő részletességgel tárta fel tanulmányában.⁹¹ Wolf kutatásai alapján Nunez 1566-ban vette feleségül a Leonora Freire nevű marranó hölgyet, Bernaldo Luis hűgát, aki kiterjedt kémhálózattal rendelkezett Nyugat-Európában, majd 1579-ben meghonosodott. A kereskedelmi ügyleteinek köszönhetően jómódú lehetett, mivel 1582-ben a háztartása három titkárból, egy inasból és két néger női szolgálóból állt. Közülük a három titkár a felesége rokona volt, akikből kettő, Francisco de Tapia és Fernan Dalvarez szerepeltek Pedro de Santa Cruz listáján. A harmadik, Francisco Dalvarez 1579-ben az antwerpeni titkos zsinagóga tagja volt Francisco Pessoa néven. Nunez felesége pedig Dr. Rodrigo Lopezen keresztül támogatta a zsinagógát pénzügyileg. Nunez 1591 szeptemberében halt meg és azt kérte, hogy sógornője, Grace Freire mellé temessék.⁹²

A második név a listán Alvaro de Lima, aki Hector Nunez sógora volt. 1582-ben vette feleségül Bernaldo Luis másik testvérét, Elizabeth Freire-t. Lima szintén kereskedő volt és a források alapján banki ügyletekkel is foglalkozott. Duke's Place-en, Londonban élte le az életét és az unokaöccse, ifjabb Ferdinando Alvarez mellé temették el 1596-ban, aki egyben a felesége testvérének, Agnes Freire-nek a férje is volt. Ifj. Ferdinando Alvareznek két fia és egy lánya

⁸⁷ Meyers. 2004. 35.

⁸⁸ Meyers. 1981-1982. 129.

⁸⁹ Wolf. 1924-1927. 9.

⁹⁰ Lord Burleigh támogatásáról bővebben lásd: Meyers. 2005. 1-6.

⁹¹ Wolf. 1924-1927. 8-32.

⁹² Uo. 8-9.

volt, Lewis, Roger és Blanche.⁹³ Szintén a listán szerepel Jeronimo Pardo, aki Alvaro de Lima testvére és Hector Nunez üzlettársa volt. Amikor nem Nunez ügyletei kapcsán utazgatott, orvosként dolgozott a Mark Lane-en. 1588-ban kémkedés vádjával letartóztatták Lisszabonban, ezt követően nincs forrásunk a sorsáról.⁹⁴

Fernan Dalvarez, vagy másnéven idősebb Ferdinando Alvarez Dr. Hector Nunez titkára és egyben sógora is volt, aki Philippa Freire-t vette feleségül, Bernaldo Luis másik testvérét, akinek később üzlettársa is lett. Élete utolsó éveit Duke's Place-en töltötte közel a három megözvegyült sógornőjéhez, Leonorához, Agneshez és Elizabethhez. Dalvarez három lányt hagyott maga után, Helinort, Blanchet és Elizabethet.⁹⁵ Francisco de Tapia szintén Nunez egyik titkára volt, aki a források szerint egy egyszerű lélek volt, akit a londoni spanyol kémek rendszerese kihasználtak információszerzésre Nunezzel és Jeronimo Padroval kapcsolatban.⁹⁶

Bernaldo Luis a zsidó Freire vagy Freyle családból származott és 1576-ban érkezett Londonba három lánytestvérével Antwerpenből a „spanyol terrort” idején.⁹⁷ A lánytestvérei mellett volt három fiútestvére is, Pero vagy Pedro Freyle, aki a lisszaboni ügynökeként tevékenykedett, John, aki vele érkezett Londonba, illetve egy megnevezetlen, aki Antonio da Vega szolgálatában állt. Luis kiterjedt hálózatot hozott létre, amely segítségével összeesküvések és ellen-összeesküvések sorozatában vett részt az angol-spanyol rivalizálás, a németalföldi szabadságharc, a spanyol elnyomással szembeni portugál ellenállás, illetve a katolikus-liga és a hugenották harcának hátterében. Luist a szembenálló felek mindegyike hű szolgájának gondolta, azonban a dokumentumok fényében nehéz megállapítani, hogy bármelyiküknek is igaza lett volna. Sokkal valószínűbb narratíva, hogy Luis a saját érdekeinek megfelelően manőverezett a nemzetközi konfliktusok viharában. 1588-ban letartóztatták kémkedés vádjával Spanyolországban, azonban Antonio da Vega, az angliai spanyol kémszervezet vezetőjének közbenjárásával szabadon engedték. Ezt megelőzően 1587-ig a Tower Ward-ban lakott két sógorával, Alvaro de Limával és id. Ferdinando Alvarezzel, akik egyben az üzlettársai is voltak és távollétében ők irányították vállalkozását. A leleplezését követően azonban eltűnt, vélhetően elhagyta az országot, mivel nem szerepel a közeli rokonai, Hector Nunez és Alvaro de Lima végrendeleteiben.⁹⁸

Az utolsó két név a listán az Anes családhoz tartozik, akik a legkorábbi véglegesen letelepedő marranó családok egyike Angliában. A család alapítója George Anes, egy valladolidi

⁹³ Uo. 9–10.

⁹⁴ Uo. 10.

⁹⁵ Uo. 10.

⁹⁶ Uo. 11.

⁹⁷ A *spanyol terror* a Benelux területek városainak véres kifosztását jelentette, főként a spanyol Habsburg hadsereg által a németalföldi szabadságharc idején 1572 és 1579 között.

⁹⁸ Wolf. 1924–1927. 11–12.

zsidó, aki a spanyol kiűzetés idején megkeresztelkedett, hogy megmentse magát. Az ő gyerekei 1521-ben érkeztek Londonba, majd egy időre visszatértek Portugáliába, ahonnan a spanyol megszállás után ismét menekülniük kellett. George Anesnak idősebb fia, Francisco katonának állt és 1583-84-ben Írországból teljesített szolgálatot. Egyetlen fia született, Erasmus. A második Anes fiú, Gonsalvo, vagy más néven Gonsalvo George vagy Dunstan Anes azonos a Pedro de Santa Cruz listáján szereplő Benjamin George-dzal. 1548-ban házasodott össze egy Constance nevű Angliában élő spanyol nővel, akitől nyolc fia és hat lánya született, akik közül négytől, Benjamtól, Jacobtól, Williamtól és Sarahtól számos unokával bővült a család. Gonsalvo Crutched Friars-ben tartott fenn egy indiai árukereskedést. 1557-ben tagja lett az Élelmiszerkereskedők Társulatának (Grocers' Company), majd később kinevezték Őfelsége a Királynő Élelmiszereinek Szállítójává és Kereskedőjévé (Purveyor and Merchant for the Queen's Majestie's Grocery). Emellett közvetlenül kereskedett Lisszabonnal, ahol fiát Jacobot helyezte el ügynökként. Részt vállalt Hector Nunez és Jeronimo Padro tiltott hajózási bizniszében, amelyet a titkosszolgálati tevékenységük leplezésére használtak. Gonsalvo egyben a portugál trónkövetelő angliai pénzügyi ügyintézőjeként is működött. 1594 áprilisában halt meg. Halála évében végezték ki a vejét, Rodrigo Lopez, aki Sarah lányának volt a férje.⁹⁹

Gonsalvo 14 gyerek közül három emelkedett ki leginkább, Benjamin, Jacob és William, aki Vlierm Ames-ként szerepel Santa Cruz listáján. Benjamin, Walsingham szolgálatában állt és a titkosszolgálati munkájával segítette Drake azori-szigeteki projektjének előkészületeit.¹⁰⁰ Testvére, Jacob volt az a bizonyos Amis nevű zsidó, akivel Thomas Coryat 1612-ben Konstantinápolyban találkozott, emellett pedig vélhetően azonos volt Alvaro Mendez, Murad szultán tanácsadójának „unokaöcsével”. Alvaro Mendez később Metilli grófjává lett és rokoni kapcsolatban állt Rodrigo Lopezzel, akinek a testvére, Jacob Lopez Mendez húgát, Catherine-t vagy más néven Dona Esther-t vette feleségül¹⁰¹ Mendez segítségével Jacob sikeres karriert épített ki magának az Oszmán Birodalomban, ahol két húgával, Rachellel és Elizabethel élt együtt.¹⁰²

⁹⁹ Uo. 12–15.

¹⁰⁰ Az Armada vereségét követően Sir Francis Drake és Sir John Norreys (1547–1597) egyik új feladata a katonai és stratégiai szempontokból fontos Azori-szigetek elfoglalása volt.

¹⁰¹ Alvaro Mendez oszmán karrierjéről és az angol-oszmán kapcsolatokról bővebben lásd José Alberto Rodrigues da Silva Tavim: *Sephardic Intermediaries in the Ottoman Empire*. *Oriente Moderno* 93(2013) 454–476.; José Alberto Rodrigues da Silva Tavim: *Elizabethan Orientalia: 'Jews' in Late Tudor England and the Ottoman Jews*. *European Judaism* 51(2018) 13–21.; José Alberto Rodrigues da Silva Tavim: *Oriental Times in the West: The Power of the Sultans and the Jews in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: *Paths to Modernity: A Tribute to Yosef Kaplan*. Jerusalem. 2018. 179 – 208.; *Jerry Brotton: This orient isle: Elizabethan England and the Islamic world*. Penguin Books, London. 2016.

¹⁰² Wolf. 1924–1927. 15–16.

Jacob öcse, William az apja londoni üzletében volt aktív és 1581-ben Don Antonio, a portugál trónkövetelő egy titkos küldetésre küldte őt Portugáliába, majd egy évvel később a testvérével, Jacobbal tartott az Azori-szigetekre. Később csatlakozott a nagybátyjához, Francishez Youghalban, ahol kiemelkedő szolgálatot teljesített a város védelmében. A diaszpóra tagjai közül Jacob az egyetlen, akiről pontos leírással rendelkezünk. Bernardino de Mendoza egy Fülöp királynak írt levelében fiatal, húsz körüli, jó testalkatú, helyes, kis, világos szakállú férfiként jellemzi.¹⁰³

Összegzés

A Sir Sidney Lee és Lucien Wolf által megkezdett és az őket követő történész generáció által kiegészített kutatások, illetve a rendelkezésünkre álló források alapján egy összetett kép rajzolódik ki az Erzsébet-kor zsidóságának mindennapjairól. Az általam bemutatott közösség, különösképp annak kiemelkedő egyéniségeinek az élete és tevékenysége azt mutatja, hogy I. Erzsébet uralkodása a zsidóság nyílt kitaszíttottsága ellenére valójában egy biztonságos, sőt prosperáló közeget biztosított a Nyugat-Európa-szerte üldöztetett nép számára. Az 1290-es kiűzetés ellenére a bevándorló marranó közösség képes volt nem csak megtelepedni, hanem komplex politikai és gazdasági hálózatot kiépíteni és az országból az egész kontinensre kihatóan irányítani. Ez különösen igaz volt a közösség három legmeghatározóbb személyiségére, Rodrigo Lopezre, Hector Nunezre és Bernaldo Luisra, akik az ország legelső minisztereinek és tanácsosainak a bizalmát és támogatását élvezték. Rodrigo Lopez felemelkedéséhez elengedhetetlen volt az Angliában keresettnak számító orvosi tudása. Ez a tudás számos olyan kaput nyitott meg előtte, amiken keresztül egészen maga a királynő bizalmába férkőzhetett. Zsidó származása és vallása viszont sebezhetővé tette az ellentétes politikai törekvésekkel rendelkező nemesekkel és államférfiakkal szemben. Lopez esete jól mutatja, hogy a marranó közösség tagjainak lehetőségük volt magas pozíciók elérése a vallási hovatartozásuktól függetlenül, azonban az általuk elért pozíció állandó fenyegetésnek volt kitéve az eltérő politikai érdekeltségek által. Lopez addig tudhatta életét és karrierjét biztonságban, amíg az az angol elit és a korona érdekeit szolgálta, viszont bármikor feláldozható volt a politikai helyzet megváltozása esetén.

Rodrigo Lopez karrierjéhez a szakmai tapasztalatokon túl elengedhetetlen volt a marranó diaszpóra tagjainak, főként Hector Nuneznek és Bernaldo Luisnak a kapcsolati hálózata. Lopez szoros üzleti és családi összeköttetésben állt a diaszpóra prominensebb tagjaival, akik

¹⁰³ „He is a young fellow of twenty, well built, with a fair and handsome face and a small fair beard.” – Uo. 16.

elsősorban a gazdasági életben betöltött pozíciójukat használták fel az kémhálózatuk leplezésére. Ez a kémhálózat kapcsolatban állt a koronával és Walsinghammel, az angol kémhálózat vezetőjével. Az uralkodó érdekeit szolgálva, elsősorban a spanyolok ellen irányulóan jelentettek a nyugat-európai politikai- és hadi helyzetről, illetve előkészületekről, ami hatalmas előnyt jelentett az angolok Spanyolország elleni harcában. A Spanyolországban, Portugáliában, Franciaországban és Németalföldön elhelyezett ügynökeik beépültek az adott ország társadalmába és az uralkodók, illetve a politikai vezetők bizalmába férkőztek. Bernaldo Luis ezt a fajta hírszerzési és dezinformációs munkát olyan komplex módon végezte, hogy a ma rendelkezésünkre álló források alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy kinek az érdekeit szolgálta valójában.

A velük rokoni kapcsolatban álló beazonosított marranók közül többen is aktív részt vállaltak a kereskedelmi- és kémhálózat működtetésében. Ennek a hálózatnak a kiépülését és részben a letelepülésük lehetőségét is a távolsági kereskedelembe való jártasságuk tette lehetővé. A kiűzött szefárd zsidóság számára elsősorban az olyan települések nyújtottak menedéket, ahol jelentős szerepet játszott a tengeri kereskedelem. A korszakban élénk angol – spanyol kereskedelmi kapcsolatok lehetővé tették, hogy az Antwerpenbe tartó zsidóság biztonságban kiköthessen Anglia partjain, ahol később le is telepedtek. Ugyan ezek a kereskedelmi kapcsolatok szolgáltak a kémhálózat elfedésére is. Az állandó áruáramlás Anglia és Spanyolország között feltűnésmentesen tudta biztosítani a zsidó kémektől származó információáramlást.

A jelen dolgozatban prezentált zsidó karrierutak jól mutatják az angol közvélemény és az uralkodó toleranciáját az idegenekkel és „eretnekekkel” szemben. Különösen, ha azok a társadalmi elit számára hasznos tudással, kapcsolatokkal vagy az európai diplomáciai közegekben jól hasznosítható ismeretekkel rendelkeztek. A diaszpóra egy bizonyos része nem-csak megbújt az ország területén, hanem magas rangokra emelkedett, illetve gazdasági, társadalmi és politikai jártassága révén komoly befolyásra tudott szert tenni az angol vezetőrétegben. Ez a befolyás azonban csak addig terjedt, ameddig a politikai helyzet e sok szempontból kiszolgáltatott kisebbség számára kedvezően alakult. A zsidóság megtűrésének egy kimondatlan, de Lopez esetében is kitűnően megfigyelhető feltétele volt, hogy a marranók által betöltött szerepeknek a korona és a politikai elit érdekeit kellett szolgálnia. Amennyiben ez nem történt meg, úgy a zsidók bármikor támadhatóak voltak vallási háttérükből kifolyólag, ahogyan az már a 13. század óta bevett szokás volt az angol uralkodók körében. Az itt élő diaszpóra tagjai ennek megfelelően komoly szerepet vállaltak az orvoslásban, kereskedelembe, bányászatban, diplomáciában és politikában egyaránt. A marranók és az uralkodói udvar között kialakult kölcsönös érdekeltség és támogatás következtében kiépült kémhálózat pedig folytonos

információáramlást biztosított a nyugat-európai területek háttérben meghúzódó törekvéseiről, ami jelentős mértékben hatott az angol bel- és külpolitikára, így formálva a korszak fontosabb történelmi eseményeit.

Mellékletek

I. Függelék

Az Erzsébet-kori Angliában élő marranók listája¹⁰⁴

Diego Lopez Alleman, alias Jacob Alleman, brother of Dr. Lopez.

Agnes Alvarez, wife of Ferdinando Alvarez, jnr,

Blanche Alvarez, daughter of Ferdinando Alvarez, sen.

Blanche Alvarez, daughter of Ferdinando Alvarez, jnr.

Diogo Alvarez.

Elizabeth Alvarez, daughter of Ferdinando Alvarez, sen.

Ferdinando Alvarez, sen.

Ferdinando Alvarez, jnr.

Francisco Dalvarez.

Helinor Alvarez, daughter of Ferdinando Alvarez, sen.

Lewis Alvarez, son of Ferdinando Alvarez, jnr.

Philippa Alvarez, wife of Ferdinando Alvarez, sen.

Roger Alvarez, son of Ferdinando Alvarez, jnr.

Avis Añes, sister of Dunstan Añes.

Benjamin Añes, sen., son of Dunstan Añes.

Benjamin Añes, jnr., son of Benjamin Añes, sen.

Constance Añes, wife of Dunstan Añes.

Diego Añes, son of Dunstan Añes.

Dunstan Añes, alias Gonsalvo Añes, alias Benjamin George.

Elizabeth Añes, mother of Dunstan Añes.

Elizabeth Añes, daughter of Dunstan Añes.

Erasmus Añes, son of Francis Añes.

Frances Añes, wife of William Añes, sen.

Francis Añes, brother of Dunstan Añes.

George Añes, son of Dunstan Añes.

Henry Añes, son of Dunstan Añes.

Hester Añes, daughter of Dunstan Añes.

Jacob Añes, son of Dunstan Añes.

Joan Añes, sister of Dunstan Añes.

¹⁰⁴ Wolf, 1924-1927, 33-35.

John Añes, son of William Añes, sen.
Mary Añes, daughter of Dunstan Añes.
Rachel Añes, daughter of Dunstan Añes.
Roger Añes, son of Dunstan Añes.
Thomas Añes, son of Dunstan Añes.
William Añes, sen., son of Dunstan Añes.
William Añes, jnr., son of William Añes, sen.
Jeronimo Anriques.
Arthur Antoe.
Gomez d'Avila.
Antonio Brandão.
Solomon Cormano.
Christopher Fernandes.
Elizabeth Ferdinando.
Philip Ferdinando.
Gabriel Fernando.
Grace Freire, sister of Bernaldo Luiz.
John Freire, brother of Bernaldo Luiz.
Pedro Freire, brother of Bernaldo Luiz.
Joachim Gaunz.
Simão Gomez.
Simão Henriques.
Alonzo de Herrera.
Alvaro de Lima.
Elizabeth de Lima, wife of Alvaro de Lima.
Anne Lopez, daughter of Dr. Lopez.
Anthony Lopez, son of Dr. Lopez.
Douglas Lopez, son of Dr. Lopez.
Jeronimo Lopez, cousin of Dr. Lopez.
Wife of Jeronimo Lopez.
John Lopez, cousin of Dr. Lopez.
Lewis Lopez, brother of Dr. Lopez.
Dr. Rodrigo Lopez, Physician to the Queen.
Sarah Lopez, wife of Dr. Lopez.
William Lopez, son of Dr. Lopez.

Antonio de Loroingue.
 Bernaldo Luis.
 Gregorio Luiz.
 Fortunatus Massa.
 Judah Menda.
 Chevalier Alvaro Mendez, alias Don Salomon Abenjaish.
 Ester, alias Catherine Mendez, sister of Alvaro Mendez.
 Fernando del Mercado, alias Jacob Bueno.
 Simon del Mercado.
 Ruy Nogueira.
 Wife of Ruy Nogueira.
 Bartholomew Nuñez.
 Dr. Hector Nuñez.
 Leonora Nuñez, wife of Dr. Nuñez.
 Maria Nuñez.
 Jeronimo Pardo, brother of Alvaro de Lima.
 Diogo Pires.
 Duarte Pires.
 Pedro Rodriguez.
 Judah Serfatim.
 Francisco de Tapia.
 John Tremellius.
 Pedro Vaz.
 James Wolfgang.

II. Függelék

A Domus Conversorum lakóinak teljes listája 1330-tól¹⁰⁵

1. Walter of Nottingham	1330–1336
2. Richard, son of Claricia of Exeter	1337–1350
3. Katherine, daughter of Claricia of Exeter	1337–?
4. John, son of Edward St. John.....	1337
5. William, son of Edward St. Josh	1337
Edward of Brussels	? 1339

¹⁰⁵ Michael ADLER, History of the „Domus Conversorum” from 1290 to 1891, Transactions: Jewish Historical Society of England, 4(1899-1901), 74-75.

Janato of Spain..... ?	1345
John of St. Paul..... ?	1345
6. William of Leicester	1350
7. John of Hatfield	1350
8. John of Castile	1356–?
9. John de Sancte Marie of Spain	1371–1405
10. Laurentius de Saint Martin	about 1375
11. John of Kingston.....	about 1375
12. Thomas of Acres.....	about 1375
13. Edmund.....	about 1375
14. Peter	about. 1375
William Piers	? 1382
15. Aseti Briarti of France	1386–1393
16. Perota, his wife	1386–1393
17. Thomas Levyn of Spain.....	1393
18. Elizabeth, the daughter of Rabbi Moses, Episcopus Judaeorum	1399–1416
19. William of Leicester	1401–1417
20. Johanna of Dartmouth.....	1409–1454
21. Alice, her daughter.....	1409–1454
22. William of St. Jacques	1409–1454
23. Henry of Woodstock.....	1413–1416
24. Martin, his son	1413–1468
25. Peter, his son.....	1413–1416
26. Henry of Stratford.....	1416–1441
27. John Durdraht	1425–1455
28. Alver Oliver	1438–1446
29. John Seyt.....	1448–1488
30. Henry of Eton	1450–1453
31. Edward of Westminster	(absent three years).... 1461–1503
32. Edward Brandon	1468–1472
33. Edward Beauchamp	1482–1487
34. John Fernando.....	1487–1503
35. Henry Vaughan.....	1487–1488
36. Henry of Windsor	1488–1509
37. Edward Brampton	1488
38. Elizabeth Portingale.....	1492–1538
39. Edward Scales.....	1503–1527
40. Elizabeth Baptista	1504–1532
41. Katherine Wheteley (<i>formerly Aysa Pudewya</i>)	1532–1548
42. Mary Cook (<i>formerly Omell Faitt Isya</i>).....	1532–1551
43. Nathaniel Menda (<i>formerly Jehooda Menda</i>)	1578–1608

44. Fortunati Massa (<i>formerly</i> Cooba Massa)	1581–1598
45. Philip Ferdinandus	1598–1600
46. Elizabeth Furdinando	1603–?
47. Arthur Antoe	1605–?
48. Jacob Wolfgang	1606–?

III. Függelék

Dr. Rodrigo Lopez utolsó beszéde William Camden: *History of the Reign of Queen Elizabeth* című munkájából¹⁰⁶

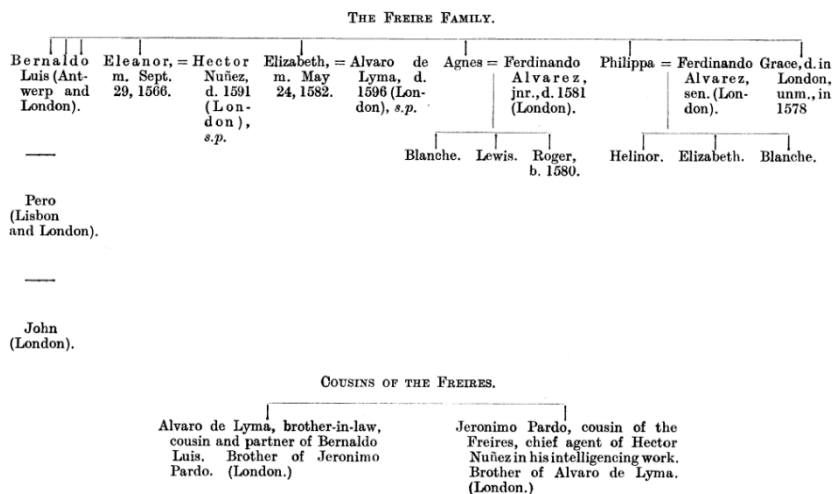
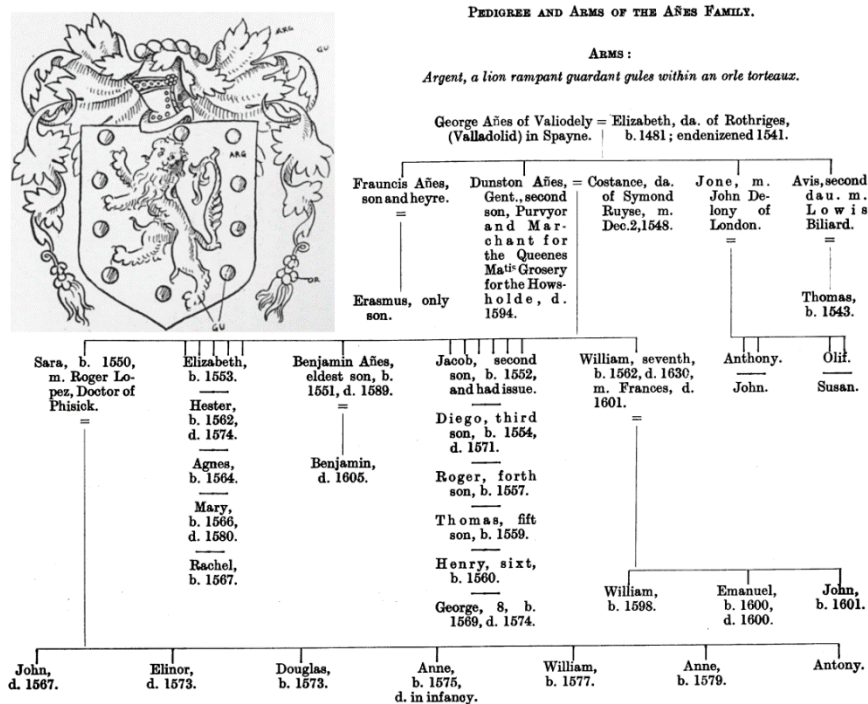
“At the Bar Lopez spake not much, but cried out, 'That Ferreira and Emanuel were made of nothing but Fraud and Lying; that he intended no Hurt against the Queen, but abhorred the Gifts of a Tyrant; that he had presented that Jewel to the Queen which was sent him from the Spaniard, and that he had no other Design in what he did, but to deceive the Spaniard, and wipe him of his Money.' The rest spake nothing for themselves, only throwing the whole Blame upon Lopez. They were all of them condemned and after three months put to death at Tyburn, Lopez affirming that he loved the Queen as well as he loved Jesus Christ; which coming from a man of the Jewish Profession moved no small Laughter in the Standers-by.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Edgar Samuel, Dr Rodrigo Lopes' last speech from the scaffold at Tyburn, Transactions: Jewish Historical Society of England, 30(1987), 51-52.

¹⁰⁷ Fontos megjegyezni, hogy Lopez nagy valószínűséggel, nem a „*Jesus Christ*” kifejezést használhatta, hanem sokkal inkább az „*Our Lord*” szavakat, amellyel a zsidó istenre kívánt utalni, vagy legalábbis annak a protestáns megfelelőjeként használhatta Jézus nevét a rejtőzködő életmód megszokásából adódóan, ezáltal rossz benyomást keltve a hallgatóságban. – Uo. 52.

Ábrák

Az Anes és Freire ág családjai¹⁰⁸

JEWS IN ELIZABETHAN ENGLAND.

¹⁰⁸ Wolf. 1924 – 1927. 13, 18.

Bibliográfia

Szakirodalom:

- Albert Montefiore Hyamson*: A History of The Jews In England. Legare Street Press. 2022.
- Alessio Ruffatti*: Italian musicians at the Tudor Court – were they really Jews?. *Jewish Historical Studies* 35(1996-1998) 1-14.
- Alice L. Eckardt*: The reformation and the Jews. *Shofar* 7(1989/4) 23-47.
- Ariel Hessayon*: Jews and crypto-Jews in sixteenth and seventeenth century England. *Cromohs* 16(2011), 1-26.
- Barbara Fuchs*: INTRODUCTION: The Spanish Connection: Literary and Historical Perspectives on Anglo-Iberian Relations. *Journal for Early Modern Cultural Studies* 10(2010) 1-4.
- B. Lionel Abrahams*: The expulsion of the Jews from England in 1290. *The Jewish Quarterly Review* 7(1894) 75-100.
- B. Lionel Abrahams*: The expulsion of the Jews from England in 1290 (continued). *The Jewish Quarterly Review* 7(1895) 236-258.
- B. Lionel Abrahams*: The expulsion of the Jews from England in 1290 (concluded). *The Jewish Quarterly Review* 7(1895) 428-458.
- Cecil Roth*: A history of the Jews in England. Oxford 1941.
- Cecil Roth*: A History of the Marranos. Sepher Hermon 1992.
- Cecil Roth*: The Middle Period of Anglo-Jewish History (1290-1655) Reconsidered. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 19(1955) 1-12.
- Charles Meyers*: Alien diplomat. *Jewish Historical Studies* 39(2004) 35-43.
- Charles Meyers*: Lord Burleigh's support in the Privy Council for Dr Hector Nunes and his commercial ventures. *Jewish Historical Studies* 40(2005) 1-6.
- Charles Meyers*: Debt in Elizabethan England: the adventures of Dr Hector Nunez, physician and merchant. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 34(1994) 125-140.
- Christopher Haigh*: Elizabeth: Profiles In Power. Routledge 2000.
- Cynthia Seton-Rogers*, The Exceptions to the Rule: Jews in Shakespeare's England. *European Judaism: A Journal for the New Europe* 51(2018) 6-12.
- David S. Katz*: The Jews in the history of England, 1485-1850. Oxford 1994.
- David S. Katz*: Christian and Jew in Early Modern English Perspective. *Jewish History* 8(1994) 55-72.
- Donatella Di Cesare*: Marranos: The Other of the Other. ford. David Broder. Polity. 2020.

Edgar Samuel: Dr Rodrigo Lopes' last speech from the scaffold at Tyburn. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 30(1987) 51-53.

Esther L. Panitz: *The Alien in Their Midst: Images of Jews in English Literature*. Fairleigh Dickinson University. 1981.

Frederic D. Zeman: The amazing career of Doctor Rodrigo Lopez (?-1594). *Bulletin of the History of Medicine* 39(1965) 295-308.

Geraldine Heng: England's dead boys: Telling tales of Christian-Jewish relations before and after the first European expulsion of the Jews. *MLN* 127(2012) 54-85.

Geoffrey Rudolph Elton: *England Under the Tudors*. Routledge. 2018.

Goldwin Smith: The practice of medicine in Tudor England. *The Scientific Monthly* 50(1940) 65-72.

Herbert Bronstein: Shakespeare, the Jews, and *The merchant of Venice*. *Shakespeare Quarterly* (20)1969 3-10.

Israel Abrahams: Joachim Guanse: A mining incident in the reign of Queen Elizabeth. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 4(1899-1901) 83-101.

James Shapiro: *Shakespeare and the Jews*. Columbia University Press. 2016.

Jason Eldred: "THE JUST WILL PAY FOR THE SINNERS": English Merchants, the Trade with Spain, and Elizabethan Foreign Policy, 1563-1585. *Journal for Early Modern Cultural Studies* 10(2010) 5-28.

Jerry Brotton: *This orient isle: Elizabethan England and the Islamic world*. Penguin Books, London. 2016.

John Fines: 'Judaising' in the Period of the English Reformation – The Case of Richard Bruern. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 21(1962) 323-326.

John Richard Green: *Short History of the English People*. Lincoln. 1874. 205.

John Gwyer: The Case of Dr. Lopez. *Transactions: Jewish Historical Society of England* 16(1945) 163-184.

Jonathan Ray: Iberian Jewry between West and East: Jewish Settlement in the Sixteenth Century Mediterranean. *Mediterranean Studies* 18(2009) 44-65.

Jordan Wilbur Kitchener: *The development of religious toleration in England from the beginning of the English reformation to the death of Queen Elizabeth*. Peter Smith, Gloucester. 1965.

José Alberto Rodrigues da Silva Tavim: Sephardic Intermediaries in the Ottoman Empire. *Oriente Moderno* 93(2013) 454-476.

José Alberto Rodrigues da Silva Tavim: Elizabethan Orientalia: 'Jews' in Late Tudor England and the Ottoman Jews. *European Judaism* 51(2018) 13-21.

José Alberto Rodrigues da Silva Tavim: Oriental Times in the West: The Power of the Sultans and the Jews in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Paths to Modernity: A Tribute to Yosef Kaplan. Jerusalem. 2018. 179-208.

Lucien Wolf: Crypto-Jews under the Commonwealth. Transactions: Jewish Historical Society of England 1(1893) 55-88.

Lucien Wolf: Jews in Elizabethan England. Transactions: Jewish Historical Society of England 11(1924-1927) 1-91.

Lucien Wolf: Origin of the Jewish Historical Society of England Transactions: Jewish Historical Society of England 7(1911-1914) 206-221.

Major Martin Hume: The so-called conspiracy of Dr. Ruy Lopez. Transactions: Jewish Historical Society of England 6(1908) 32-55.

Michael Adler: History of the „Domus Conversorum” from 1290 to 1891. Transactions: Jewish Historical Society of England 4(1899-1901) 16-75.

Natalie Mears: Regnum Cecilianum?: A Cecilian perspective of the Court. In: The reign of Elizabeth I.: Court and culture in the last decade. szerk. John Guy. CUP. 1995. 46-64.

Norman Roth: The Jews of Spain and the Expulsion of 1492. The Historian 55(1992) 17-30.

Paul Johnson: A zsidók története. Európa. 2011.

Paul E. J. Hammer: Patronage at Court, faction and the earl of Essex. In: The reign of Elizabeth I.: Court and culture in the last decade. szerk. John Guy. CUP. 1995. 65-86.

Roger Prior: Jewish musicians at the Tudor court. The Musical Quarterly 69(1983) 253-265.

Roger Prior: A second Jewish community in Tudor London. Jewish Historical Studies, 31(1988-1990) 137-152.

Simon R. Schwarzfuchs. The expulsion of the Jews from France (1306). The Jewish Quarterly Review 57(1967) 482-489.

Sir Sidney Lee: Elizabethan England and the Jews. Transactions New Shakespeare Society. 1887-1892. 143-166.

Sharon Achinstein: John Fox and the Jews. Renaissance Quarterly 54(2001) 86-120.

Smoel Ettinger: A zsidó nép története: A modern kor: a 17. századtól napjainkig. Osiris. 2002.

Wim Klooster: Sephardic Migration and the Growth of European Long-Distance Trade. Studia Rosenthaliana 2(2001) 121-132.

The Reign of Elizabeth I.: Court and Culture in the Last Decade. szerk. John Guy. CUP, 1995.

Forrás:

Calendar of State Papers Domestic: Elizabeth, 1581-90. 226. London. 1865.

Calendar of State Papers Domestic: Elizabeth, 1591-94. 247. London, 1867.

Calendar of State Papers Foreign: Elizabeth, 1579-1580. 14. London. 1904.

Calendar of letters, despatches, and state papers, relating to the negotiations between England and Spain, preserved in the archives at Simancas, Vienna, Brussels and elsewhere szerk. Martin A. S. Hume. Mackie. London. 1904.

Leicester's Commonwealth. 1584.

http://www.oxford-shakespeare.com/Leicester/Leicesters_Commonwealth_1584.pdf

Leycester's Ghost. 1641.

http://www.oxford-shakespeare.com/Leicester/Leicesters_Ghost.pdf

John Foxe: The Unabridged Acts and Monuments. Online or TAMO (1576 edition) (HRI Online Publications, Sheffield, 2011) <https://www.dhi.ac.uk/foxe/index.php>

KRE-BTK Konzultációk igazolása és nyilvánossági nyilatkozat

I-es táblázat (hallgató tölti ki)

A hallgató neve: MEZEI EMESE

A hallgató Neptun-kódja: SONYB3

Születési hely és idő: BUDAPEST, 2001. 06. 24.

Kar: Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Képzés/szak neve: TÖRTÉNELEM

Képzési szint (kérem aláhúzni a megfelelőt): alapképzés / mesterképzés / osztatlan képzés / szakirányú továbbképzés

Munkarend (kérem aláhúzni a megfelelőt): nappali / levelező

Választott téma: A zsidó diaszpóra szerepvállalásai az Erzsébet-ken
Angliában

Szakkolozat végleges címe: A zsidó diaszpóra szerepvállalásai az Erzsébet-ken
Angliában

Aláírással hozzájárulok a szakkolozatom nyilvánosságra hozatalához, továbbá ahhoz, hogy az Egyetem a TVSz 77/A. § (2) bekezdésében foglaltak szerint eljárasson.

[Signature]
a hallgató aláírása

II-es táblázat (témavezető írja alá)

Témavezetőként kijelentem, hogy a szakkolozat (kapcsolódó dolgozat) végleges címe beleilleszkedik a választott témába.

Keltezés: Budapest, 2024. 04. 12.

[Signature]
a témavezető aláírása

A konzultációk igazolása:
(öt alkalom)

Sorsz.	Konzultációtárgya:	Dátum:	Témavezető aláírása:
1.	Témaválasztás	2023. 09. 06.	<u>[Signature]</u>
2.	A téma forrásai	2023. 09. 21.	<u>[Signature]</u>
3.	Szakkolozat	2023. 10. 15.	<u>[Signature]</u>
4.	Szakkolozat - konklúzió	2024. 04. 12.	<u>[Signature]</u>
5.	Értékelés	2024. 04. 12.	<u>[Signature]</u>

(témavezető tölti ki, írja alá)

A részemre bemutatott szakkolozatot (kapcsolódó dolgozatot) benyújtásra alkalmasnak tartom (választ alá kell húzni):

IGEN NEM

Keltezés: Bp., 2024. 07. 12.

[Signature]
a témavezető aláírása

A szakdolgozat címe: A ZSIDÓ DIASZPÓRA

SZEREPLÁLLÁSAI AZ ERZSÉKET-KORI

ANGLIÁBAN

NYILATKOZAT

Alulírott MEZEI EMESE, a Károli Gáspár Református Egyetem

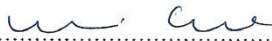
BÖLCSELET-ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI Kar,

TÖRTÉNELEM szakos III. évfolyamos hallgatója
kijelentem, hogy:

- a fenti címen elkészített szakdolgozatomat önállóan készítettem el,
- a szakdolgozatot más felsőoktatási intézményben ill. egyetemünk más karán nem nyújtottam még be,
- a szakdolgozatban szerepeltetett - más szerzőktől származó - gondolatokat és idézeteket tudományos munkához méltóan, megfelelően jelöltem meg.
- Hozzájárulok, hogy szakdolgozatomat elektronikus plágium vizsgálaton átfuttassák.
- A leadott szakdolgozat nyomtatott és elektronikus példányai tartalmilag és formailag teljes egészében megegyeznek.

2024.04.12.

Dátum

aláírás